

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Ἀριστοτέλους Χρ. Εὐτυχιάδου, Παθολόγου, Ἐπικούρου Καθηγη-
τοῦ Ἱστορίας Ἱατρικῆς τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθη-
νῶν, *Φύση καὶ Πνεῦμα - Συμβολὴ στὴν ἱατρικο - φιλοσοφικὴ σκέψη*,
Ἀθήνα 1995, σφ. 24Χ17 ἐκ., σσ. 310.

Ἡ ἐκτενὴς αὕτη πραγματεία, ἥτις εἶναι ἀξιόλογος καρπὸς ἐρευνητικοῦ ἔργου, τὸ ὅποιον συναρτάται πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Σπ. Γ. Μαρκέ-
του διευθυνόμενον Σπουδαστηρίον Ἱστορίας Ἱατρικῆς ἐν τῇ Ἱατρικῇ Σχολῇ
τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, παρουσιάζει ἐνδιαφερούσας πτυχὰς τῆς διὰ τῶν
αἰώνων ἱατρικοφιλοσοφικῆς σκέψεως, ἀναφερομένης εἰς τὴν ἀνάλυσιν καὶ
σύνθεσιν τῶν ἐννοιῶν «φύσις» καὶ «πνεῦμα». «Τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα», — ὡς
σημειοῖ ὁ σ. ἐν τῷ Προλόγῳ—, τὰ ὅποια εἶναι βασικὰ γιὰ τὸ μυστήριον τῆς
ζωῆς, προσεγγίζονται ὠλοκληρωμένα μέσα ἀπὸ τῆ διαχρονικῆ ἱατρικο-φιλο-
σοφικῆ σκέψη. Τοῦτο ἀπετέλεσε τὴν ἀφορμὴν γιὰ τὴν σύνταξιν τῆς παρουσίης
ἐργασίας καὶ καθώρισε τὴ μεθοδολογίαν τῆς, ἡ ὁποία στηρίχθηκε ἀποκλειστι-
κὰ καὶ μόνον στὴ μελέτην κειμένων ἱατρῶν καὶ φιλοσόφων ἀνὰ τοὺς αἰῶνες»
(σ. 9). Ἀληθῶς, ὁ κ. Εὐτυχιάδης, ὀρμώμενος ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ ἄνθρω-
πος εἶναι ὑλικοπνευματικὸν ὄν, προβάλλει, ἀξιοποιεῖ καὶ συστηματοποιεῖ κατ'
ἄριστον εὐσύνοπτον τρόπον τὰς διὰ τῶν αἰώνων σχετικὰς πρὸς τὸ θέμα τοῦ
ἀπόψεως ἑκατοντάδων ἐπιφανῶν ἱατρῶν, φιλοσόφων, ἱατροφιλοσόφων καὶ
συγγραφέων. Πρόκειται περὶ ἐρευνητικῆς ἐργασίας μεγάλου βεληνεκοῦς,
ἀπαιτούσης οὐ μόνον ἐνημέρωσιν ἐπὶ τῶν θεμελιωδῶν πορισμάτων ὄλων τῶν
κλάδων τῆς Ἱατρικῆς, ἀλλὰ καὶ ἀρίστην γνῶσιν πασῶν τῶν μορφῶν τῆς ἑλλη-
νικῆς γλώσσης, φιλολογικὴν ἱκανότητα, ἀνιχνευτικὴν διαίτησιν καὶ ἀφαιρε-
τικὴν δεξιότηχίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλεται ἡ ὑπὸ τοῦ σ. θαυμασία ἀνακά-
λυψις καὶ ἐπιλογή τοῦ οὐσιώδους πυρήνος τῶν περὶ τοῦ θέματος γνωμῶν καὶ
ἀπόψεων τῶν χρησιμοποιουμένων συγγραφέων καὶ ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν
ἐποουσιωδῶν ἢ ἀσχετῶν πρὸς τὸ θέμα στοιχείων. Ὡς σημειοῖ ἐν προλογικῷ
σημειώματι ὁ Διευθυντὴς τοῦ Σπουδαστηρίου Ἱστορίας Ἱατρικῆς κ. Σπ. Γ.
Μαρκέτος, ὁ σ. «συνέλαβε τὴν ἰδέαν τῆς συγγραφῆς τῆς παρουσίης μελέτης
πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια. Τὸ ἐγχείρημά του ἦταν ὄχι μόνον δύσκολον, ἀλλὰ
— θὰ πρόσθετα— καὶ πολὺ φιλόδοξον καὶ τολμηρό! Ὡστόσο κατῴρθωσε νὰ τὸ
φέρει εἰς πέρας μὲ μύριους κόπους. Δὲν θὰ ἦταν, λοιπὸν, ὑπερβολὴ ἂν ὑπο-
στήριζα πῶς τῶρα θὰ αἰσθάνεται ὅτι πραγματοποίησε μιὰ ἀπὸ τὶς εὐγενέστε-
ρες φιλοδοξίης τῆς ζωῆς του... Ὁ κ. Εὐτυχιάδης ἔχει μερικὲς ἀρετὲς πού
σπὸν τόπον μας εἶναι δυσεῦρετες. Εἶναι ἕνας ἀκαταπόνητος συλλέκτης πληρο-
φοριῶν ἀπὸ ἀθθεντικῆς (πρωτογενεῖς) πηγῆς. Ἐτοι προσπαθεῖ νὰ τοποθετεῖ

τὰ πρόσωπα και τὰ πράγματα σὲ κάποια τάξη... Ὅπως δὲ τονίζεται σὲ πολλὰ σημεῖα τοῦ πικνοῦ του κειμένου, οἱ σημαντικώτεροι Ἕλληνες ἰατροὶ και διάσχομοι φιλόσοφοι τῆς ἀρχαιότητος ἐπισημαίνουν ὅτι ἡ ἰατρικὴ και ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ συμπορεύονται...» (σσ. 7-8).

Τὰ κριτήρια τῆς ἐπιλογῆς ὑπὸ τοῦ σ. τοῦ ἀξιοποιηθέντος πηγαίου ὕλικου εἶναι ἀξιολογικά, «μὲ τὴν ἔννοια, —ὡς τονίζει ὁ ἴδιος—, ὅτι ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς ἐκφράζει τὸ χαρακτηριστικὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, ἢ ἔχει ἀσχοληθῆ ἰδιαίτερα μὲ ὠρισμένες πλευρὲς τοῦ ὅλου θέματος, ἢ ἀσκεῖ κριτικὴ στίς ἀπόψεις προγενεστέρων ἢ και συγχρόνων του, ἢ ἔχει ἐπιδράσει στοὺς μεταγενεστέρους του. Τὸ ἔργο τῶν ἰατροφιλοσόφων παρουσιάζεται ποσοτικὰ ἀνάλογα μὲ τὴ σχέση του πρὸς τὰ ἐρευνώμενα ἰατρικο - φιλοσοφικὰ ζητήματα, τὴ χρονικὴ του προτεραιότητα, τὴ δυσκολία ἀνευρέσεως και προσβάσεώς του, τὴν εὐρύτητα τῆς γνωριμίας τοῦ περιεχομένου του» (σ. 9).

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μορφολογίαν και μεθοδολογίαν κατατάξεως και συνθέσεως τοῦ ἐρευνηθέντος ὕλικου, ὁ σ. προετίμησε τὴν διαχρονικὴν παρουσίαν και συγκριτικὴν ἀντιπαράθεσιν τῶν ἐπιλεγέντων στοιχείων, χωρὶς νὰ ἀποφεύγη και τὴν συστηματικὴν μέθοδον, ὅταν πρόκειται νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἀντιθέσεις, συμπληρώσεις και τροποποιήσεις, τοῦθ' ὅπερ γίνεται ἰδιαίτερος αἰσθητὸν εἰς τὰς τελευταίας παραγράφους τοῦ βιβλίου, ἐνθα χρησιμοποιεῖται ἐννοιολογικὴ σύνθεσις, ἀξιολόγησις και κριτικὴ τῶν σχετικῶν θέσεων.

Ἡ διάταξις τῆς ὕλης ἔχει ὡς ἑξῆς:

Μετὰ τὸν Πρόλογον τοῦ Καθηγητοῦ κ. Μαρκέτου (σσ. 7-8), τὸν Πρόλογον τοῦ συγγραφέως (σσ. 9-10) και τὸν Πίνακα Περιεχομένων (σσ. 11-18), ὁ σ. ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ (σσ. 19-24), παρουσιάζων τὰς ἐννοίας «φύσις» και «πνεῦμα», σημειοῖ, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τὰ ἑξῆς: «Ἡ φύσις θεωρεῖται ὡς τὸ σύνολο τῶν ὄντων, ὁ κόσμος, ἡ δημιουργία, στὸν ἀνθρώπινον ὀργανισμό προοδιορίζεται ὡς φυσιολογία και παθοφυσιολογία, ὡς βιολογικὸ ἐνστικτο, ὡς κρᾶσις και ἀμυντικὴ ἢ θεραπευτικὴ δύναμις», ἐνῶ «τὸ πνεῦμα... στὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα ἀντικατοπτρίζει τὴν οὐσία τῆς ψυχῆς, τὰ ἀγνωστα βάθη τῆς ψυχοσυνθέσεως, τὸ νοερὸ και τὰ ὄρια τοῦ ὀρθοῦ λόγου, τὴ συνείδησις, τὸ αὐτεξούσιο και τὴν ἐλευθερία τῆς βουλήσεως. Ἀπὸ ὑψηλῆς δὲ σκοπιᾶς, τὸ πνεῦμα ἐκφράζει τὸ "ὄντως Ὄν", τὸ "ὑπέρτατον Ὄν"» (σ. 21). Ἡ σύνδεσις τῶν δύο αὐτῶν παραγόντων «στὸ ἀνθρώπινον πρόσωπο ἀποτελεῖ τὴν οὐσία και τὴν εἰδοποιὸ διαφορὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ ἄλλα ἔμβια ὄντα» (αὐτ.). Δι' αὐτὸ «ἡ ἀλληλεπίδρασις φύσεως και πνεύματος ... χαρακτηρίζει και καθορίζει γενικὰ τὴν ἰατρικὴ ἐπιστήμη» (σ. 22).

Τὸ Α' μέρος (σσ. 27-108), ὅπερ ἀναφέρεται εἰς τὴν φύσιν, παρουσιάζει ἀφ' ἐνὸς ὄντολογικὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως ὡς δημιουργίας (ἀρχὴν και ἐξέλιξιν τῶν ὄντων, ἔννοιαν τοῦ χρόνου, φθίσιν τῶν ὄντων, φυσικοὺς νόμους, φυσικὰς και πνευματικὰς ἐρμηνείας τοῦ φυσικοῦ κόσμου), ἀφ' ἐτέρου κριτικὴν τῶν ἰατρικο - φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς φύσεως, τρίτον τὸ ζήτημα τοῦ αὐτομάτου ἢ τῆς σκοπιμότητος ἐν τῇ φύσει και

τέταρτον τὰς φυσιολογικὰς, παθολογικὰς καὶ θεραπευτικὰς συναρτήσεις τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ὄργανισμοῦ.

Τὸ Β' μέρος (σσ. 109-184), ὅπερ ἀναφέρεται εἰς τὸ πνεῦμα, ἐξετάζει πρῶτον τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πνεύματος ἐπὶ τοῦ ὄργανισμοῦ, δεύτερον τὸ «*πνεῦμα ὡς τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς*», τρίτον «*τὸ πνεῦμα ὡς τὸ νοερὸν τοῦ ἀνθρώπου*», τέταρτον «*τὸ πνεῦμα ὡς συνείδησιν καὶ ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως*» καὶ πέμπτον «*τὸ πνεῦμα ὡς τὸ ὑπέρτατον ὄν*».

Τὸ Γ' μέρος (σσ. 185-238), τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τὴν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ὑπάρξει ἐνότητα τῆς φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος, ἐξετάζει ἀφ' ἐνὸς τὴν σύνδεσιν καὶ τὴν σύγκρουσιν φύσεως καὶ πνεύματος, ἀφ' ἑτέρου τὰς παθολογικὰς ἀλληλεπιδράσεις ψυχῆς καὶ σώματος, τρίτον τὴν ἱατρικὴν τοῦ ὅλου ἀνθρώπου καὶ τέταρτον τὴν ἱατρικὴν ὡς «*θεοπρεπῆ ἐπιστήμην*» καὶ συναρτήσεις θρησκείας καὶ Ἰατρικῆς.

Τὸ ὅλον ἔργον κατακλείεται διὰ συστηματικῶν συμπερασματικῶν σκέψεων τοῦ συγγραφέως (σσ. 239-255), περιλήψεως εἰς ἀγγλικὴν καὶ γαλλικὴν γλῶσσαν (σσ. 256-259), Βιβλιογραφίας (σσ. 260-275) καὶ Πινάκων (ιατρῶν, φιλοσόφων καὶ συγγραφέων, ὄρων καὶ πραγμάτων καὶ χρονολογιῶν) (σσ. 276-310).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερόν, ὅτι ὁ Ἐπίκ. Καθηγητῆς κ. Ἀριστοτέλης Εὐτυχιάδης εἶναι ἄξιος συγχαρητηρίων καὶ ἐπαίνων ὄχι μόνον διὰ τὴν ἀνίχνευσιν καὶ καρποφόρον ἱστορικὴν καὶ συστηματικὴν ἀξιοποίησιν πρωτοτύπως χρησιμοποιηθέντος ἐνδιαφέροντος πηγαιῶν ἱατροφιλοσοφικοῦ ὑλικοῦ πάντων τῶν αἰώνων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ μετὰ παρηγορίας προβαλλομένην ἀρνησιν τοῦ ὑλισμοῦ, ἣτις γίνεται κατὰ τρόπον ὁμολογούντα τὴν θρησκευτικὴν πίστιν, τοῦθ' ὅπερ ἐνδιαφέρει ἀμέσως τοὺς ἀναγνώστας τῆς «*Θεολογίας*». Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐξαρθῆ ἔνθεν μὲν ἡ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως προβολὴ τῶν ἐπὶ τοῦ θέματος σχετικῶν ἀπόψεων ἀναριθμητῶν Ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων καὶ Συγγραφέων, ἐτέρωθεν δὲ τὸ ὅτι διὰ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος πραγματείας ἔρχεται εἰς φῶς ἐν μέγα μέρος τῆς πνευματικῆς μας κληρονομίας, ἀρχαίας καὶ βυζαντινῆς, ἡ ὁποία παραμένει πρωτοπόρος καὶ σκαπανεὺς πολλῶν ἀνακαλύψεων καὶ ἐπιστημονικῶν θεωριῶν μέχρι σήμερον, ὡς ἄλλως τε ἔχει ἐπισημάνει ὁ κ. Εὐτυχιάδης διὰ προσηγησιῶν ἐξαιρέτων πραγματειῶν καὶ μονογραφιῶν του, οἷαι εἶναι λ.χ. αἱ ἐξῆς: «*Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζαντινὴν Θεραπευτικὴν*» (Διατριβὴ ἐπὶ ὑψηγείῳ, Ἀθήναι, 1983, σσ. 314) «*Ἡ ἄσκησις τῆς Βυζαντινῆς Ἰατρικῆς Ἐπιστήμης καὶ κοινωνικαὶ ἐφαρμογαὶ αὐτῆς*» (Ἀθήναι, 1983, σσ. 100) καὶ «*Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Θεραπευτικὴν ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι τῶν μέσων τοῦ 19 αἰῶνος*» (Ἀθήναι, 1985, σσ. 229).

Δὲν πρέπει νὰ κατακλείσωμεν τὴν παρούσαν Βιβλιοκρισίαν, χωρὶς νὰ ἐξάρωμεν μερικὰ ἐκ τῶν «*τελικῶν συμπερασμάτων*» τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος βιβλίου. Ἐν τούτων εἶναι, «*ὅτι τὸ πνεῦμα, συνδεδεμένο στὸν ἀνθρώπο μὲ τὴν φύσιν καλλιεργεῖ τὴ σκέψιν καὶ τὴν γνώσιν του, ἡγεμονεῦει τοῦ φυσικοῦ ἐνοστικτοῦ καὶ τοῦ ψυχικοῦ του πάθους, καθορίζει τὴν ἐλεύθερον ἐπιλογὴν του, εἶναι*

ἄφθαρτο καὶ αἰώνιο καὶ διαμορφώνει τὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ ὑπέρο-
τατο Ὄν» (σ. 253).

Ἐτερον τελικὸν συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ Ἱατρικὴ, συμφώνως ἄλλως τε καὶ πρὸς τὴν γνησίαν ἱπποκρατικὴν παράδοσιν, «*συνεπικουρεῖται ἀπὸ τὸν θεῖο παράγοντα. Κατὰ τὴν ἱατρικὴν πείρα καὶ τὴν ἱατροφιλοσοφικὴν θεώρηση τῆς ἰάσεως, τόσο στὴν ἀρχαία περίοδο, ὅσο καὶ στὴν χριστιανικὴν, ἰδιαίτερα δὲ στὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, ἡ θεῖα ἀντίληψη εἶναι διαρκῆς ἀρωγὸς στὴν προσπάθεια τῆς ἱατρικῆς γιὰ τὴν πρόληψη τῆς νόσου καὶ τὴν θεραπεία τοῦ ἀσθενοῦς. Σὲ ὠρισμένες περιπτώσεις μάλιστα τὸ θεῖο παρεμβαίνει αὐτοβούλως καὶ ταχέως, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἄμεση θαυματουργικὴ ἰαση, τὴν ὑπέρβαση δηλαδὴ ἐν πνεύματι τῶν νόμων τῆς φύσεως (ἀναγκαιότητα, χρόνου, φθορᾶς) καὶ ἀντεξούσια θεραπεία τοῦ πιστεύοντος ἀσθενοῦς. Ἡ θαυματουργικὴ θεραπεία ἐπιτελεῖ τὴν ἰαση ψυχῆς καὶ σώματος τοῦ πάσχοντος, ἀποσκοπεῖ δὲ στὴν ὑγεία καὶ στὴν σωτηρία του*» (σ. 254).

Ἐκ τῶν λεχθέντων καθίσταται φανερόν, ὅτι ὁ κ. Εὐτυχιάδης συνεχίζει τὴν παράδοσιν διακεκομμένων ἐν Ἑλλάδι ἐκπροσώπων τῆς «*Ψυχοσωματικῆς Ἱατρικῆς*» ἢ «*Ἱατρικῆς τῆς προσωπικότητος*», τῆς ὁποίας ὁ πυρὴν προβάλλεται καὶ ὑπὸ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἥτις τονίζει ὅτι «*καρδίας εὐφραينوμένης θάλλει πρόσωπον*» καὶ ὅτι, «*ὅταν «φοβῆται τις τὸν Κύριον καὶ ἐκκλίνη ἀπὸ παντὸς κακοῦ, τότε ἰασις ἔσται τῷ σώματι*» αὐτοῦ καὶ «*ἐπιμέλεια τοῖς ὀστέοις αὐτοῦ*». Ἀντιθέτως «*οὐκ ἔστιν ἰασις ἐν τῇ σαρκί μου ἀπὸ προσώπου τῆς ὀργῆς σου, οὐκ ἔστιν εἰρήνη ἐν τοῖς ὀστέοις μου ἀπὸ προσώπου τῶν ἁμαρτιῶν μου*» (Ψαλμ. λζ').

Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ὑπογραφομένου, τὸ καλλιτεχνικῶς ἐπὶ ἀρίστου χάρτου τετυπωμένον βιβλίον τοῦ κ. Εὐτυχιάδου, τὸ ὁποῖον ὡς εἰκόνας τοῦ ἐξωφύλλου χρησιμοποιοεῖ τοιχογραφίας τῆς προσόψεως τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἔργα τοῦ Βιεννέζου ζωγράφου Βάλ, θὰ ἔπρεπε, ὅταν ἐπανεκδοθῆ, νὰ παρουσιάσῃ τοῦλάχιστον τὰ εἰς ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν χωρία διὰ τοῦ πολυτονικοῦ συστήματος. Τότε ἡ γοητεία ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν χωρίων τούτων, τὰ ὁποῖα εὐστρόφως καὶ εὐστόχως ἔχουν ἐπιλεγῆ ὑπὸ τοῦ σ., θὰ ἦτο πολὺ μεγαλύτερα.

Τέλος πρέπει νὰ ἐκφράσωμεν τὴν χαρὰν ἡμῶν, διότι τοιαῦτα ὑψηλῆς ποιτικῆς στάθμης ἐρευνητικαὶ ἐργασίαι πραγματοποιοῦνται ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ ἐν τῇ Ἱατρικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Σπουδαστηρίου Ἱστορίας Ἱατρικῆς, ὅπερ ἔχει παγκόσμιον ἀκτινοβολίαν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ διακεκομμένου Καθηγητοῦ κ. Σπ. Γ. Μαρκέτου, ὅστις εἶναι Πρόεδρος τοῦ Διεθνοῦς Ἱπποκρατείου Ἰδρυμάτος καὶ Ἀντιπρόεδρος τῆς Διεθνοῦς Ἐταιρείας Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Herbert Hunger unter Mitarbeit von Christian Hannick, *Katalog der Griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek, Teil 4: Supplementum Graecum*, Wien 1994 (In Kommission bei Verlag

Brüder Hollinek), 27X19 έκ., σσ. 422 (ἐν τῇ σειρᾷ: MUSEION - Veröffentlichungen der Österreichischen Nationalbibliothek - Neue Folge hrsg. von der Generaldirektion - Vierte Reihe: Veröffentlichungen der Handschriftensammlung, Erster Band).

Ἐξαιρετον νέον δεῖγμα τῆς προβαλλούσης τὴν ἑλληνικὴν πνευματικὴν παράδοσιν προσφορᾶς τοῦ διακεκριμένου Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης καὶ πρώην Προέδρου τῆς Αὐστριακῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν κ. Herbert Hunger ἀποτελεῖ ὁ ὡς ἄνω ἐν καλλιτεχνικῇ βιβλιοδεσίᾳ κυκλοφορηθεὶς τόμος. Τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, ὅπερ εἶναι περιγραφή καὶ προβολὴ ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς Αὐστριακῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, εἶναι στενῶς συνδεδεμένον πρὸς τὸ «ἔργον ζωῆς» (Lebenswerk) τοῦ διαπρεποῦς Καθηγητοῦ τούτου, ὅστις ἐπὶ ἡμῖσιν σχεδὸν αἰῶνα πάντοτε ἀφ' ἐνὸς διὰ τοῦ πρωτοποριακοῦ ἐρευνητικοῦ, συγγραφικοῦ καὶ διδακτικοῦ τοῦ ἔργου προέβαινε, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, εἰς τὴν ἀξιοποίησιν τοῦ ἐν τοῖς χειρογράφοις πηγαίου ὕλικου καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐφρόντιζε δι' αὐτὴν ταύτην τὴν προβολὴν τῶν χειρογράφων πρὸς μελέτην αὐτῶν καὶ ὑπὸ ἐτέρων ἐρευνητῶν. Ἡ προσφορὰ τοῦ αὐτῆ ὑπομνήσκεται ὑπ' αὐτοῦ διεξοδικῶς ἐν τῷ Προλόγῳ (Vorwort), ἐν τῷ ὁποίῳ μνημονεύονται καὶ τὰ προηγηθέντα παρόμοια ἔργα παρουσιάσεως χειρογράφων, οἷα εἶναι τὰ Supplementum Graecum (1957) καὶ οἱ ἐπακολουθήσαντες τόμοι, οἵτινες περιγράφουν ἀφ' ἐνὸς φιλοσοφικά, φιλολογικά καὶ ἱστορικά, ἀφ' ἑτέρου νομικά καὶ ἰατρικά καὶ τρίτον θεολογικά (ἰδίως ἀγιολογικά καὶ λειτουργικά) χειρόγραφα. Ἐν τοῖς τόμοις τούτοις ἦτο ἤδη αἰσθητὴ ἡ προϊοῦσα τελειοποίησις τῆς κωδικολογικῆς καὶ παλαιογραφικῆς μεθοδολογίας, τοῦθ' ὅπερ ἐπετεύχθη καὶ διὰ τῆς κατευθυνομένης ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Hunger συνεργασίας μετὰ τῶν κ.κ. Christian Hannick καὶ Otto Kresten.

Ὁ ὡς ἄνω νέος τόμος, ὅστις ἠτοιμάσθη ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Hubert τῆ συνεργασίᾳ τοῦ κ. Chr. Hannick καὶ ἐξεδόθη τῷ 1994 ἐν Βιέννῃ ὑπὸ τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου τῶν Ἀδελφῶν Hollinek, εἶναι ὁ πρῶτος τόμος τῆς νέας σειρᾶς τῶν ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον MUSEION ἐκδόσεων τῆς Αὐστριακῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης καὶ περιγράφει κατ' ἄριστον καὶ πρωτοποριακὸν ἐπιστημονικὸν τρόπον τὸ περιεχόμενον 201 ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης ταύτης (Supplementum Graecum, μέρος 4). Εἰς τὴν ὑποδειγματικὴν ταύτην προσφορὰν τοῦ χαλκεντέρου Καθηγητοῦ κ. Hunger ἀναφέρεται ὁ Γενικὸς Διευθυντὴς τῶν ἐκδόσεων MUSEION Dr. Hans Marte ἐν εἰσαγωγικῷ σημειώματι, ἐν τῷ ὁποίῳ οὔτος σημειοῖ, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τὰ ἑξῆς: «Εἰς τὰ πρωταρχικὰ καθήκοντα τῶν (Τμημάτων) Συλλογῶν Χειρογράφων ἐν ταῖς μεγάλαις Βιβλιοθήκαις ἀνήκει ἡ περιγραφή τῶν ὑπαρχόντων ἐν αὐτοῖς ἀποθεμάτων (πνευματικῶν θησαυρῶν) ἐν καταλόγοις, οἱ ὅποιοι θὰ ἔπρεπε νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν πολλὰς ἀπόψεις (πτυχὰς) τοῦ χειρογράφου βιβλίου. Αὐτοὶ οἱ γενικοὶ κατάλογοι οὐ μόνον διαδίδουν τὴν γνώσιν τῶν (πνευματικῶν) θησαυρῶν καὶ τὴν σημασίαν των διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν βιβλίων, ἀλλὰ καὶ διευκολύνουν ἐπίσης τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναγνώστῶν ὑπὸ τῶν συνεργατῶν τῶν

(Τμημάτων) Συλλογῶν. Ὁ Herbert Hunger τὸ ἔτος 1947 ἀνέλαβε τὴν σπουδαίαν ὑποχρέωσιν ταύτην διὰ τὸ πνευματικὸν κεφάλαιον τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς Αὐστριακῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης καὶ τερματίζει διὰ τοῦ προκειμένου τόμου τὴν περιγραφὴν πλέον τῶν 1000 κωδίκων, ἐν οἷς εὐρίσκονται καὶ μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν βιβλίων, οἷα εἶναι ὁ ἐν Βιέννῃ Διοσκοουρίδης (Cod. Med. gr. 1) ἢ ἡ ἐν Βιέννῃ Γένεσις (Cod. Theol. gr. 31). Παρὰ τὰς ἀναριθμήτους ὑποχρεώσεις αὐτοῦ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ τῇ ἐρευνῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ὀργανώσει ἐρευνῶν (εἰς ὑπευθύνους θέσεις ἐν τῇ Αὐστριακῇ Ἀκαδημίᾳ τῶν Ἐπιστημῶν), δὲν διεκόπη ἡ ἐργασία (τοῦ Καθηγ. Hunger) ἐπὶ τῶν καταλόγων τῶν χειρογράφων. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μακρᾶς αὐτῆς περιόδου αἱ μέθοδοι τῆς κωδικολογικῆς περιγραφῆς ἐξελεπτύνθησαν καὶ δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν μεθ' ὑπερηφανείας, ὅτι τὸ Modell τῆς ἐν Βιέννῃ περιγραφῆς (χειρογράφων), (ὅπερ ἀνεπτύχθη ὑπὸ τοῦ Herbert Hunger καὶ διὰ τῆς συνεργασίας τοῦ Otto Kresten), χρησιμεύει ὡς πρότυπον διὰ τὰς καταλογογραφῆσεις ἄλλων βιβλιοθηκῶν. Ἐξ αἰτίας τῆς ἀκαταπονήτου ἐργασίας τοῦ Herbert Hunger ἡ Αὐστριακῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ εἶναι εἰς τὴν εὐχάριστον θέσιν, ὡς πρώτη Βιβλιοθήκη, νὰ ἔχη συγκεντρώσει εἰς ἓνα συγκεχρονισμένον κατάλογον τὸν περιλαμβάνοντα *Graeca* πλήρη θησαυρὸν τῆς» (σ. VII).

Ὁρθῶς τονίζεται ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τοῦ Δρος Hans Marte, ὅτι ὀφείλονται εὐχαριστίαι εἰς τὸν πρώην Πρόεδρον τῆς Αὐστριακῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν ἐκ μέρους οὐ μόνον τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως τῶν ἐκδόσεων MUSEION, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν ἐρευνητῶν, τῶν ὁποίων αἱ ἐν Βιέννῃ σπουδαὶ ἔχουν ὡς βάσιν χειρόγραφα τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας τῆς Ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Μεσαίωτος. Ὅθεν ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐκδοσις ἐξυπηρετεῖ οὐ μόνον τὰς Συλλογὰς χειρογράφων καὶ ἀρχετύπων, ἀλλὰ καὶ τὴν διεθνή ἐρευναν.

Ὁ ἴδιος ὁ Καθηγητῆς κ. Herbert Hunger εἰς τὸ τέλος τοῦ Προλόγου τοῦ ἐπισημαίνει ὅτι ἡ σημασία τοῦ νέου Τόμου ἐγκείται εἰς τὸ ὅτι ἡ Αὐστριακῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ, διὰ τῆς ὀλοκληρώσεως τῆς ἐπιστημονικῆς καταλογογραφῆσεως τῶν χειρογράφων τῆς, ὡς μοναδικῇ Βιβλιοθήκῃ, ἣτις ἔχει μέγα ἀποθεματικὸν κεφάλαιον (Fonds) ἑλληνικῶν χειρογράφων, «ἔχει νῦν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς ἐν εὐχρηστον καὶ διὰ συγχρόνων ἐπιστημονικῶν μεθόδων κατειργασμένον *Instrumentarium*», (σ. X), διὰ τὴν τελειοποίησιν τοῦ ὁποίου, ὡς προσθέτει ὁ Καθηγητῆς κ. Hunger, θὰ ἦτο λίαν ἐπιθυμητὸς ὁ καταρτισμὸς ἐνὸς συνολικοῦ Εὐρετηρίου.

Ἡ ὅλη ἐργασία διακρίνεται διὰ τὴν ἀξιοθαύμαστον λεπτομερειακὴν παρουσίαν τοῦ καθ' ἕλην περιεχομένου καὶ τῶν κωδικολογικῶν, παλαιογραφικῶν καὶ λοιπῶν ἱστορικοφιλολογικῶν καὶ μορφολογικῶν συναρτήσεων τῶν περιγραφομένων κωδίκων. Ἡ ἐν εὐσυνόπτῳ σχετικῶς μορφῇ ἀναφορὰ εἰς πάσας τὰς σχετικὰς λεπτομερείας ἐπιτυγχάνεται διὰ χρήσεως Πίνακος βραχυγραφῶν, συντμήσεων καὶ σημειογραφικῶν συμβόλων (σσ. XI - XVIII). Ὁ τόμος καταλείεται διὰ λεπτομερειακοῦ Εὐρετηρίου συγγραφῶν καὶ πραγμάτων (σσ. 371-404) καὶ δι' ἑλληνικοῦ καθ' ἄλφαβητικὴν σειρὰν Πίνακος τῶν πρώτων λέξεων (Incipit) ἀνεκδότων καὶ ὀλίγων γνωστῶν κειμένων (σσ. 405-422).

Εἶναι περιπτὸν νὰ τονίσωμεν, ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργον τοῦ Καθηγητοῦ κ. Hunger ἀποτελεῖ οὐ μόνον ἐξαίρετον συμβολὴν εἰς τὰ καθ' ὅλου ἱστορικοφιλολογικά, κωδικολογικά καὶ παλαιογραφικά δημοσιεύματα, ἀλλὰ καὶ προβολὴν ἑλληνικῶν πνευματικῶν θησαυρῶν, οἵτινες ἔχουν κληροδοτηθῆ εἰς ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα. Κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τῆς Θεολογικῆς σκοπιᾶς, ἣτις ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρει τὸ περιοδικὸν «Θεολογία», τὸ συνολικὸν ἔργον τῆς ὑπὸ τοῦ κ. Hunger περιγραφικῆς καταλογογραφῆσεως χειρογράφων καθιστᾶ προσιτὸν εἰς τὴν καθ' ὅλου καὶ δὴ τὴν Ἑλληνικὴν Θεολογίαν λίαν ἐνδιαφέρον πηγαῖον ὑλικόν, ὅπερ κατὰ μέγα μέρος παραμένει μέχρι τοῦδε ἀνεκμετάλλευτον.

Διὰ πάντας τοὺς λόγους τούτους ὀφείλονται τόσον συγχαρητήρια, ὅσον καὶ εὐχαριστίαι πρὸς τὸν Καθηγητὴν κ. H. Hunger, ὁ ὁποῖος, —ὡς γνωρίζουν οἱ ἀναγνώσται τῆς «Θεολογίας» καὶ ἐκ παλαιότερων Βιβλιοκρισιῶν ἡμῶν—, δικαίως ἔχει ἀναγορευθῆ Ἐπίτιμος Διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, διότι ἔχει διακριθῆ οὐ μόνον ὡς φιλέλλην καὶ ἀριστος γνώστης πασῶν τῶν μορφῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀλλὰ καὶ ὡς ρηξικέλευθος σκαπανεὺς τῶν βυζαντινολογικῶν καὶ νεοελληνικῶν σπουδῶν, ὡς συντελεστής τῆς ποιτικῆς ἀναβαθμίσεως αὐτῶν καὶ ὡς ἐμπνευστὴς καὶ ἐμψυχωτῆς λαμπρῶν ἐρευνητικῶν φυτωρίων, ἐν οἷς ἀνεδείχθησαν ἐξαίρετοι —ξένοι καὶ Ἕλληνες— βυζαντινολόγοι καὶ θεράποντες τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Ἡλία Οἰκονόμου, «Ἡ ἑβραϊκὴ γλώσσα καὶ οἱ Ἕλληνες Πατέρες» (Ἀνακοίνωση), ἐν *Δελτίῳ Βιβλικῶν Μελετῶν*, Ἀθήνα 13 (1994), σελ. 29-47.

Ὁ συγγραφεὺς τῆς παρούσης συντόμου ἐργασίας, συνάδελφος κ. Οἰκονόμου, ἀφορμώμενος ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς βιβλικῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν συνεπλήρωσεν ἤδη ἓνα αἰῶνα, ἐπιχειρεῖ μίαν ἐνδιαφέρουσαν ἐρευναν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς θέσεις τῶν Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων περὶ τῆς γλώσσης ταύτης καὶ τῆς χρήσεώς της εἰς τὰ διάφορα καὶ δὴ καὶ εἰς τὰ ἐρμηνευτικὰ αὐτῶν συγγράμματα. Καὶ προβαίνει εἰς ὠρισμένας χρήσιμους καὶ ἐπιτυχεῖς διαπιστώσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ μαθήματος τούτου εἰς τὰ ἐκπαιδευτικὰ προγράμματα τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν συνάδει πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας τῆς πρώτης μετὰ Χριστὸν χιλιετίας. Τὰς διαπιστώσεις δὲ ταύτας παρουσιάζει ὡς Ἀνακοίνωσιν ἀπὸ τῶν σπηλῶν τοῦ ἐν ἐπικεφαλίδι εἰδικοῦ βιβλικοῦ Περιοδικοῦ, τοῦ ὁποίου μάλιστα τὸ πρῶτον τεῦχος τοῦ 1994 ἔχει ἐκδοθῆ ὡς τιμητικὸν ἀφιέρωμα εἰς τὸν σεπτὸν Διδάσκαλόν μας, ἀείμνηστον ἑβραιολόγον Καθηγητὴν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, Βασίλειον Βέλλαν, ἐπὶ τῇ συμπληρώσει εικοσιπενταετίας ἀπὸ τῆς εἰς Κύριον ἐκδημίας του.

Εἰς τέσσαρα μικρὰ κεφάλαια τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου του, παραθέτει ὁ σ.

αὐτούσια κείμενα ἐκ πατερικῶν συγγραμμάτων τῆς πρώτης χριστιανικῆς χιλιετίας, τὰ ὅποια ἐξετάζει λεπτομερῶς, προκειμένου νὰ στηρίξη ἐπ' αὐτῶν τὰς σχετικὰς ἀπόψεις του. Ἐν ἀρχῇ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐκ μέρους τῶν χριστιανῶν συγγραφέων γνῶσιν καὶ χρῆσιν τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης, ἀρχῆς γιγνομένης ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Καινῆς Διαθήκης, καὶ ἐπισημαίνει πολλὰς μαρτυρίας, διὰ τῶν ὁποίων φανεροῦται ὅτι, ἰδίως κατὰ τὸν Δ' μ.Χ. αἰῶνα, ἦτοι εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς μεγάλης πατερικῆς ἐρμηνευτικῆς δραστηριότητος, ἡ ἑβραϊκὴ γλῶσσα χρησιμοποιεῖται πρὸς ἐπίλυσιν ἐρμηνευτικῶν προβλημάτων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ δὴ καὶ τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῶν Ἑβδομήκοντα (βλ. σελ. 30 ἐξ.). Ἐπικαλούμενος δὲ ἐπιχειρηματολογίαν τοῦ σπουδαίου ἐρμηνευτοῦ τῶν Γραφῶν Γρηγορίου Νύσσης, διαλύει τὴν ἐσφαλμένην ἐντύπωσιν, ἡ ὅποια προκαλεῖται εἰς τινὰς, περὶ τοῦ ὅτι, δηθεν, ἡ Π. Διαθήκη στερεῖται, τρόπον τινά, λογικῆς συναρτήσεως, καὶ ὀρθῶς βεβαιώνει ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐν προκειμένῳ πρόβλημα ἀσυναρτησίας διὰ τοὺς ἑβραϊομαθεῖς.

Ἐν συνεχείᾳ ἀσχολεῖται περὶ τὸ ἑβραϊκὸν ἀλφάβητον καὶ τὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν μεταγραφὴν του, ὑποστηρίζων σχετικῶς ὅτι ἐδιδάσκετο τοῦτο κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἐποχὴν καὶ ὅτι διεσώθη, μερικῶς ἢ ὀλικῶς, εἰς τὰ ἔργα Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὅτι ἡ ἐκμάθησίς του ἦτο τοῦλάχιστον ἀξιόσυστατος (σελ. 35). Ἐνταῦθα ἀναφέρεται εἰς ἔργα μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὡς τοῦ Ὁριγένους, τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας (ὅστις προβαίνει καὶ εἰς σύγκρισιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου πρὸς τὸ ἑβραϊκόν), τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ ἄλλων. Εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον ἀσχολεῖται περὶ τὰς μεταφράσεις τῆς Π. Διαθήκης καὶ τὰς ἀναθεωρήσεις αὐτῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐρευνώμενον ὑπ' αὐτοῦ θέμα (σελ. 40 ἐξ.). Εἰς δὲ τὸ τελευταῖον ἐρευνητικὸν κεφάλαιον παρουσιάζει ἐν ἑβραϊκὸν γλωσσάριον, καταρτισθὲν ἐξ ἔργων διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων (βλ. σελ. 42-46). Τοῦτο εἶναι σύντομον ὀπωσδήποτε, περιέχον μόνον τριάκοντα ἐπτὰ ἐρευνωμένας λέξεις, ἀλλὰ παρέχει μίαν καλὴν εἰκόνα ἐκτενοῦς τινος γλωσσάριου, τὸ ὅποιον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐκπονηθῆ μελλοντικῶς, κατόπιν συστηματικῆς καὶ μακρᾶς ἐρεῦνης. Αἱ περιεχόμεναι εἰς τὸ ἐκπονηθὲν ἤδη μικρὸν τοῦτο γλωσσάριον ἑβραϊκαὶ λέξεις παρατίθενται μεταγεγραμμένα («*μεταγραμματισμένες*» γράφει ὁ κ. Ο. [βλ. σελ. 41 στίχ. 22]), καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μετεφρασμένα εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

Μετὰ τὴν διεξαχθεῖσαν αὐτὴν ἐρευνητικὴν ἐργασίαν συνάγονται ὑπὸ τοῦ κ. Οἰκονόμου λίαν ἐνδιαφέροντα καὶ χρησιμώτατα ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα, ἀφορῶντα κυρίως εἰς τὴν βαθεῖαν καὶ ἀρτίαν γνῶσιν τῆς βιβλικῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης ἐκ μέρους πολλῶν ἐπιφανῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων κατὰ τὴν πρώτην χριστιανικὴν χιλιετίαν. Τὰ συμπεράσματα ταῦτα ἀναφέρονται καὶ εἰς τὴν εὐρυτάτην χρῆσιν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος γλώσσης, τόσον εἰς τὴν Θεολογίαν ὅσον καὶ εἰς τὴν Λατρείαν, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου τῆς Π. Διαθήκης. Ἀποδεικνύεται δ' οὕτω διὰ τῶν ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἐκδηλουμένη γνωστὴ ἐπιφυλακτικότης, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ἐνδεχομένη προκατάληψις, ἔναντι τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῆς βιβλικῆς ἑβραϊκῆς

γλώσσης, ἔρχονται εἰς πλήρη ἀντίθεσιν πρὸς τὴν μακροαίωνα πρακτικὴν τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς θεολογίας (πρβλ. καὶ σελ. 47).

Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀξία τῆς μελέτης ταύτης εἶναι προφανῆς. Ὁ κ. Ο. ἠρεῦνησεν ἐπιτυχῶς ποικίλα κείμενα ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καὶ ἐνετόπισεν εἰς αὐτὰ τὰς προαναφερθείσας ἐβραϊκὰς λέξεις, τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦν καὶ παραθέτουν οὗτοι μεταγεγραμμένας. Προκαλεῖ δ' οὕτω τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς ἐκπόνησιν, ὡς ἤδη ἐλέχθη, συστηματικωτέρας καὶ βεβαίως καὶ ἐκτενεστέρας ἐρευνητικῆς ἐργασίας, διὰ νὰ ἀναζητηθοῦν ὅλαι αἱ τοιαύτης φύσεως λέξεις, καὶ νὰ καταρτισθῇ ἐν πλήρει γλωσσάριον, τὸ ὁποῖον θὰ καταστῇ πολύτιμον βοήθημα διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τοῦ κειμένου τῆς Π. Διαθήκης. Ὁ καρπὸς μίας τοιαύτης μελλοντικῆς ἐργασίας θὰ ἀποτελέσῃ, ἀσφαλῶς, συμβολὴν εἰς τὰς βιβλικὰς σπουδὰς. Θὰ ἐξαρθῇ δὲ τοιουτοτρόπως καὶ ἡ σπουδαιότης τῆς ἐν ταῖς Θεολογικαῖς Σχολαῖς διδασκαλίας τῆς γλώσσης τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῆς Π. Διαθήκης, ὡς μαθήματος ἀπαραιτήτου διὰ τὴν ἀρτίαν θεολογικὴν συγκρότησιν τῶν φοιτητῶν. Καὶ ἐπὶ πλέον θὰ γίνῃ ἀντιληπτόν, ὅτι δὲν ἐνδείκνυται νὰ ἀντιμετωπιζώμεν τὸ μάθημα τοῦτο μετὰ καχυποψίας, παρασυρόμενοι καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ παρ' ἡμῖν ἀκαδημαϊκὴ θεολογία ἔχει ὀργανωθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προτεσταντικῆς, ἥτις, ἀναγνωρίζουσα ὡς μοναδικὴν πηγὴν τῆς πίστεως τὴν Ἁγίαν Γραφήν (*sola scriptura*), προώθησεν ὑπὲρ τὸ δέον, δήθεν, τὰς βιβλικὰς σπουδὰς, ἀγνοήσασα τὴν ἱερὰν παράδοσιν¹.

Ἐκ τῶν προηγηθέντων κατέστη σαφές, ὅτι ἡ πραγματοποιηθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Ο. ἔρευνα εἶναι ἀξιοπρόσεκτος καὶ ἐπιτυχῆς. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ἐξ αὐτῆς προελθοῦσα ἐργασία παρουσιάζει ἀδυναμίας τινάς, αἱ ὁποῖαι, προστιθέμεναι εἰς ὠρισμένα ἀβλεπτήματα, συντελοῦν εἰς τὴν ἐν μέρει ἐπισκίασιν τῆς ἀξίας της, τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ ἀριθμὸς τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἀβλεπτημάτων ὑπερβαίνει τὰ συνήθη ὅρια, καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶναι σημαντικὸς διὰ τὴν μικρὰν ἔκτασίν της. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτων παραπέμπω εἰς τινὰ σημεῖα τῆς ἐργασίας, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ δυνηθῇ εὐχερῶς ὁ ἀναγνώστης νὰ σχηματίσῃ ἰδίαν γνώμην ἐν προκειμένῳ. (Διατηρῶ τὴν ὀρθογραφίαν τοῦ συγγραφέως):

Σελ. 35 στίχ. 2: «Ὁ Ἐπιφάνειος, ἐπίσκοπος Σαλαμίνος τῆς Κύπρου (5ος αἰώνας)». Εἰς τὴν μεθεπομένην σελ. 37 στίχ. 1: «Ἐπιφάνειος Σαλαμίνος Κύπρου (4ος μ.Χ. αἰ.)», καὶ εἰς τοὺς ἀμέσως ἐπομένους στίχ. 2-3: «ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Σαλαμίνας τῆς Κύπρου Ἐπιφάνιο».

Σελ. 35 στίχ. 3: «Ὁ Ἰώσηπος ὁ Χριστιανὸς (10ος αἰώνας)», καὶ εἰς τὸ μέσον τῆς μεθεπομένης σελ. 37: «Ἰώσηπος ὁ Χριστιανὸς (10ος αἰ. μ.Χ.). Ὁ συγγραφέας αὐτὸς τοῦ δεκάτου αἰώνα...».

Σελ. 40 στίχ. 10-11: «ἄλλοτε μὲν..., καὶ ἄλλοτε δέ».

1. Βλ. Π. Σιμωνῆ, «Τὸ πρόβλημα τῆς ἐνότητος βιβλικῆς καὶ δογματικῆς θεολογίας ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου», ἐν *Θεολογία* 65 (1994), σελ. 231 ἐξ. (καὶ Ἀνάπτυον).

Σελ. 40 στίχ. 14 ἐξ.: «δεύτερη... τετάρτη... πέμπτη ἢ '...ἡ ἐν πίθους εὐρεθεῖσα'».

Ἐξ ἄλλου ἐν σελ. 31 στίχ. 3 ἐξ. ἀναγινώσκουμεν ὅτι ἡ ἀραμαϊκὴ γλῶσσα «χρησιμοποιεῖται στὴν καταγραφὴ ἐνὸς τουλάχιστον Εὐαγγελίου, τοῦ Κατὰ Μάρκον, ποὺ μεταφράζεται μετὰ στὴν ἑλληνικὴ». Ἄλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι τοῦτο ἰσχύει προκειμένου περὶ τοῦ Κατὰ Ματθαίου Εὐαγγελίου.

Εἰς τὸ τέλος τῆς ἰδίας σελίδος παρατίθεται ἐκτενὲς κείμενον, ἐκ δέκα στίχων, τοῦ Γρηγορίου Νύσσης (περιέχον μάλιστα καὶ δύο ἀβλεπτήματα, ἧτοι «συνηρημένον», ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ «συνηρητέμενον», καὶ «εἷς γὰρ ἐν ἐπιμελείᾳ», ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ «οἷς γὰρ ἐν ἐπιμελείᾳ»), τὸ ὁποῖον παρατίθεται αὐτοῦσιον ἐκ νέου καὶ εἰς τὰς σελ. 39-40, χωρὶς, εὐτυχῶς, τὰ δύο ταῦτα λάθη. Σημειωτέον ὅτι διὰ τὸ δις παρατιθέμενον τοῦτο κείμενον ὑπάρχουν δύο διαφοροὶ παραπομπαί, ἐκ τῶν ὁποίων μάλιστα ἡ πρώτη εἶναι ἐσφαλμένη (βλ. ὑποσημ. 9 καὶ 29).

Ἐάν, κατόπιν τούτων, θελήσῃ τις νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ ἄλλα ἐν τῇ παρουσιασθείσῃ ταύτῃ ἐργασία ἀβλεπτήματα καὶ νὰ ἔχῃ οὕτως ἐναργεστέραν τὴν εἰκόνα ταύτης, ἐνδέχεται νὰ σχηματίσῃ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι αὕτη ἔχει συνταχθῆ μετὰ σπουδῆς. Ἐλπίζω ὅμως ὅτι δὲν θὰ προκληθῇ ἀρνητικὴ τις ἐντύπωσις εἰς βάρος μιᾶς ἐργασίας, ἡ ὁποία εἶναι ἐρευνητικὴ καὶ χρησιμὸς εἰς τὴν παλαιδιαθηκικὴν ἐπιστήμην. Ἐκφράζω ἄλλως τε τὴν γνώμην, ὅτι μέρος τῆς εὐθύνης διὰ τὰ παρεισφρήσαντα ἀβλεπτήματα φέρει τὸ *Δελτίο Βιβλικῶν Μελετῶν*, εἰς τὸ ὁποῖον ἔχει δημοσιευθῆ ἡ ἐν λόγῳ μελέτη. Ὑπενθυμίζω ὅτι πρὸ διετίας, παρουσιάζων τὸ Περιοδικὸν τοῦτο ἐπὶ τῇ συμπληρῶσει εἰκοσαετίας ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκδόσεώς του, καὶ μετὰ τὴν ἀναφορὰν μου εἰς τὸ σὺδῶλως ἀμφισβητούμενον ὑπ' ἐμοῦ ἐπιστημονικόν του κῦρος, εἶχον ἀποδείξει διὰ συγκεκριμένων στοιχείων, ὅτι χρῆζει περισσοτέρας φροντίδος καὶ ἐπιμελείας². Μὲ τὴν σημερινὴν δὲ διαπίστωσιν ἀποδεικνύεται ὅτι ἔχει ἀνάγκην περαιτέρω βελτιώσεως.

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Ἰωάννου Ἄν. Τσαγγαλίδη, *Ἰουστίνος ὁ μάρτυς καὶ φιλόσοφος ὡς ἐρμηνευτὴς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία. (Ἀνάπτυον ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Τμήματος Ποιμαντικῆς [Νέα Σειρά], Παράρτημα ἀριθμ. 6 τοῦ 1ου τόμου), Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 134.

Ἡ ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον ἐνδιαφέρουσα ἐρευνητικὴ ἐργασία τοῦ ἐπ' ἀξιεπαίνῳ φιλοπονία διακρινομένου θεολόγου - Σχολικοῦ Συμβούλου κ. Ἰ. Τσαγγαλίδη παρουσιάζει ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα διὰ τὴν ἐρμηνευτικὴν θεολογίαν. Δι' αὐτῆς καταδεικνύεται ὅτι ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς Ἰουστίνος, ὁ μέγας οὗτος ἀπολογητὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ τοῦ Β' αἰῶνος, ὑπῆρξε συγχρόνως καὶ ἀξιόλογος ἐρμηνευτὴς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, συμβαλὼν σημαντικώτατα

2. Βλ. *Θεολογία* 63 (1992), σελ. 355 ἐξ.

εἰς τὴν ἐπίπλυσιν τοῦ ἀκανθώδους καὶ λίαν δυσχεροῦς διὰ τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν προβλήματος τῆς ἐρμηνείας τῆς ἱερᾶς ταύτης Βίβλου. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὸν εὐρύτατον οἰκεῖον θεολογικὸν τομέα δὲν ἔχει διεξαχθῆ μέχρι τοῦδε ἀναλόγου ἐκτάσεως εἰδικὴ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἦτο ἐπόμενονον ἢ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐργασία νὰ τύχη τῆς δεούσης προσοχῆς ἐκ μέρους τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τὸ ὁποῖον ἀπεδέχθη καὶ ἐνέκρινεν αὐτὴν, πρὸ διετίας περὶπου, ὡς ἐναίσιμον ἐπὶ διδασκατορίᾳ διατριβήν.

Ἡ μελέτη αὕτη διαιρεῖται εἰς τρία κεφάλαια, σαφῶς διακρινόμενα ἀπ' ἀλλήλων, ἄρχεται δὲ ἀπὸ μᾶς περιεκτικῆς Εἰσαγωγῆς (σελ. 9-16), ἐν τῇ ὁποίᾳ δικαίως ἐπισημαίνεται ἐν πρώτοις ἢ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἐπικρατοῦσα ἄγνοια τοῦ σπουδαιωτάτου ἐρμηνευτικοῦ ἔργου τοῦ Ἰουστίνου. Ἐν συνεχείᾳ ἀναλύονται ἐπιτυχῶς τὰ τρία διασωθέντα ἔργα τοῦ σοφοῦ ἀνδρὸς (αἱ δύο Ἀπολογίαι αὐτοῦ καὶ ὁ Διάλογος πρὸς Τρύφωνα), καὶ ἐν τέλει προβάλλεται ὁ Ἰουστίνος ὡς διαπρεπῆς θεολόγος καὶ ἐρμηνευτῆς. Ἐνταῦθα ὁ κ. Τσαγγαλίδης προεξαγγέλλει, τρόπον τινά, ὅτι θὰ ἀποδείξῃ διὰ τῆς διατριβῆς του ταύτης, ὅτι ὁ ἱερός οὗτος Πατὴρ κατέχει τὴν πρώτην θέσιν ὡς θεολόγος καὶ ἐρμηνευτῆς τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τοὺς ἐπιφανεστάτους Ἀποστόλους Παῦλον καὶ Ἰωάννην (σελ. 16). Νομίζω ὅτι θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον νὰ εἶχε λάβει ὑπ' ὄψιν του ἐν προκειμένῳ καὶ τὸ περισπούδαστον σύγγραμμα τοῦ συναδέλφου κ. Ἰ. Παναγοπούλου, ὑπὸ τὸν τίτλον: *Ἡ ἐρμηνεία τῆς Ἀγίας Γραφῆς στὴν Ἐκκλησία τῶν Πατέρων* (κυκλοφορηθὲν ἤδη ἀπὸ τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1991), εἰς τὸ ὁποῖον ἀφιεροῦται ἰδιαίτερον καὶ ἐκτενὲς κεφάλαιον διὰ τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἰουστίνου ἐπὶ τῆς τυπολογικῆς ἐρμηνείας τῆς Π. Διαθήκης. Πιθανώτατα ὅτε ἐξεδόθη τὸ ἔργον τοῦτο, ὁ κ. Τσαγγαλίδης εἶχεν ἤδη περατώσει τὴν σύνταξιν τῆς διατριβῆς του¹.

Εἰς τὸ Α' κεφάλαιον (σελ. 17-30) ἐξετάζονται θέματα σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὸν κανόνα τῆς Π. Διαθήκης καὶ δὴ πρὸς τὸ κείμενον αὐτῆς, ὡς διασφύζεται τοῦτο εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Ἰουστίνου. Ὁ σ. ἀποδεικνύει, διὰ παραθέσεως πλήθους παλαιοδιαθηκικῶν χωρίων, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου χρησιμοποιούμενον κείμενον εἶναι τὸ γνωστὸν ἐκ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο', ὅτι εἰς τινὰς περιπτώσεις παρατηρεῖται ἐλευθέρα παράθεσις ἐξ αὐτῆς καὶ ὅτι εἰς ὀλίγας ἄλλας μόνον περιπτώσεις παρατηροῦνται ἐλαφροὶ ἀποκλίσεις ἐκ τῆς ἐν λόγῳ μεταφράσεως. Εἰς τὸ Β' κεφάλαιον (σελ. 31-84) ἐπιχειρεῖται μᾶλλον λεπτομερῆς διερεύνησις τῆς Π. Διαθήκης ἐξ ἐπόψεως χριστολογικῆς, προκειμένου νὰ διατυπωθοῦν αἱ σχετικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Ἰουστίνου. Ὡς γνωστὸν οὗτος στηρίζει τὴν ἐρμηνείαν τῆς Π. Διαθήκης εἰς τὴν τυπολογίαν, καθ' ἣν πολλὰ ἐκ τῶν γεγονότων αὐτῆς ἀποτελοῦν προτυπώσεις ἢ προεικονίσεις

1. Εἰς μίαν προσφάτως δημοσιευθεῖσαν μελέτην του, ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἡ περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλία τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ἰουστίνου*, ὁ κ. Τσαγγαλίδης λαμβάνει ὑπ' ὄψιν του τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος σύγγραμμα τοῦ κ. Παναγοπούλου (βλ. Πρακτικὰ ΙΔ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 527 ἐξ.).

μελλοντικῶν γεγονότων τῆς Καινῆς Διαθήκης. Τοιοῦτοτρόπως ἡ Π. Διαθήκη ἐρμηνεύεται χριστολογικῶς, ἥτοι μὲ ἐπίκεντρον τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία θεωρεῖται ὅτι ἀποτελεῖ τὸν νέον Ἰσραήλ. Ὁ σ. ἀναφέρεται ἐνταῦθα εἰς τὰς προφητείας καὶ ἀναλυτικῶς εἰς τὰς θεοφανεῖας τῆς Π. Διαθήκης, ἥτοι εἰς τὰς ἐμφανίσεις τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν Ἀβραάμ, τὸν Ἰακώβ, τὸν Μωϋσῆν, τὸν Ἰησοῦν τοῦ Ναυῆ κ.λπ., καὶ εἰς τὰς προτυπώσεις γεγονότων τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ. Τὸ Γ' κεφάλαιον (σελ. 85-108) ἀφιερῶται εἰς μίαν περιορισμένης ἐκτάσεως ἀλλὰ ἱκανοποιητικὴν θεολογικὴν διερεύνησιν τῶν ἐρμηνευτικῶν ἀρχῶν, τῶν χρησιμοποιουμένων ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου. Ὁ σ. ἐξετάζει ἐνταῦθα τὰς ἐν λόγῳ ἀρχὰς συστηματικῶς, διακρίων ταῦτα εἰς γενικὰς καὶ εἰδικὰς.

Μετὰ ταῦτα συνάγονται τὰ ἐκ τῆς γενομένης ἐρεύνης συμπεράσματα, τὰ ὅποια, ὡς ἐμφανίζονται, εἶναι ποικίλα (σελ. 109-110). Ἐν σελ. 111 ὑπάρχει βραχεῖα περιλήψις τῶν τριῶν κεφαλαίων εἰς τὴν ἀγγλικὴν (Summary). Ἐν σελ. 113-120 παρατίθεται ἡ βιβλιογραφία, ἐν τῇ ὅποιᾳ περιλαμβάνονται α') αἱ πηγαί, β') τὰ γενικὰ ἔργα καὶ γ') τὰ βοηθήματα. Ὑπάρχει ἐπίσης ἐν πλούσιον εὔρετῆριον χωρίων τῆς Π. Διαθήκης (σελ. 121-124) καὶ ἐν ἑτερον ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (σελ. 125-134). Εἰς τὸ ἐξ αὐτῶν πρῶτον εὔρετηριάζει ὁ σ. τὰ χωρία τῶν Ψαλμῶν καὶ τοῦ Ἡσαίου μόνον, οὐχὶ δὲ καὶ τὰ τῶν ἄλλων βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης, παρ' ὅτι χρησιμοποιεῖ καὶ ταῦτα δαφιλῶς. Μὴ γνωρίζων ποῦ νὰ ἀποδώσῃ τοῦτο, φρονῶ ὅτι ἴσως ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι μόνον τῶν δύο τούτων βιβλίων τὸ κείμενον ἔχει ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ ἐρμηνευτικὸν ἔργον τοῦ Ἰουστίνου.

Τοιοῦτον, λοιπόν, ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ τὸ περιεχόμενον τῆς παρουσιασθείσης διατριβῆς τοῦ κ. Τσαγγαλίδη, ὁ ὁποῖος, ὡς καθίσταται φανερόν, ἔχει ἐγκύψει μετὰ πολλῆς φιλοπονίας εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ θέματός του, φιλοδοξήσας μάλιστα νὰ καταδείξῃ ὅτι ὁ φιλόσοφος Ἰουστίνος ὑπῆρξε πρῶτος θεολόγος καὶ ἐρμηνευτὴς τῆς Ἐκκλησίας, μετὰ τοὺς Ἀποστόλους Παῦλον καὶ Ἰωάννην, ὡς ἐλέχθη. Νομίζω δὲ ὅτι ἐπέτυχεν ἐν πολλοῖς τοῦ τεθέντος γενικοῦ σκοποῦ του, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐργασία του αὕτη δὲν δίδει τὴν εἰκόνα τῆς τελειότητος, διὰ λόγους εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλω νὰ ἀναφερθῶ κατωτέρω. Οὕτω:

Ὁ τίτλος τῆς διατριβῆς «*Ἰουστίνος ὁ μάρτυς καὶ φιλόσοφος...*» λογικῶς δὲν εἶναι ἀπολύτως ἐπιτυχής· ὁ δόκιμος ἄλλως τε καὶ καθιερωμένος πλέον χαρακτηρισμὸς τοῦ ἀνδρὸς εἶναι, ὡς γνωστόν, «*Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς*».

Ἐν σελ. 12, ἀναφερόμενος ὁ σ. εἰς τὰς ἐλαχίστας παρ' ἡμῖν μελέτας ἐπὶ τοῦ Ἰουστίνου ὡς ἐρμηνευτοῦ, περιλαμβάνει μεταξὺ αὐτῶν καὶ τὴν διατριβὴν τοῦ αἰδ. Π. Καραθανάση «*Ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος Λουγδούνου ὡς ἐρμηνευτὴς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*».

Ἐν σελ. 15 φράσις «*Ὁ Ἰουστίνος εἶναι ἀπὸ πάνω ἕως κάτω ἓνας ὑποστηρικτὴς τῆς παραδόσεως*» θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχεν ἀπαλειφθῆ, ἔστω καὶ ἂν τυχὸν μετεφέρθη ἄλλοθεν, διότι εἶναι ὀλίγον τι ἄκομψος.

Ἐν σελ. 18 τὰ βιβλία τῆς Π. Διαθήκης δὲν παρατίθενται κατὰ τὴν φυσικὴν σειρὰν των, τὴν ὁποίαν, ὡς διεπίστωσα, οὐδόλως ἀγνοεῖ ὁ κ. Τσαγγαλίδης. Ἐνταῦθα, παραδόξως, μετὰ τοὺς ἐλάσσονας προφητάς Ὡσηὲ καὶ Ἀμὼς τοποθετεῖ οὗτος τοὺς τέσσαρας μεζζοντάς (Ἡσαΐας, Ἱερεμίας, Ἰεζεκιήλ, Δανιήλ), καὶ ἐπανερχεται μετ' αὐτοὺς εἰς τοὺς ὑπολοίπους ἐλάσσονας καὶ δὴ κατ' ἀσύνηθην πάλιν σειρὰν (Ζαχαρίας, Μιχαίας, Ἰωήλ, Μαλαχίας, Ἰωνᾶς, Σοφονίας), παρεμβάλλων δὲ μεταξὺ τῶν δύο τελευταίων τοὺς Θρήνους!

Ἐν σελ. 46, ἀναφερόμενος ὁ σ. εἰς τὰ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν Ἀβραάμ, τὰ ὁποῖα περιέχονται εἰς τὴν Γένεσιν, χρησιμοποιεῖ τὰς ἐκφράσεις «*μᾶς πληροφοροεὶ ὁ Μωϋσῆς*» καὶ «*συνεχίζει ὁ Μωϋσῆς*», χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν του ὅτι, συμφώνως πρὸς τὰ νεώτερα γνωστὰ πορίσματα τῆς παλαιοδιαθηκολογίας, τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως, ὑπὸ τὴν σημερινὴν τούλάχιστον μορφήν του, δὲν προέρχεται ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ Μωϋσέως, ὡς ἐνομιζέτο παλαιότερον, ἀλλ' εἶναι ἔργον μεταγενεστέρου ἐποχῆς, μὴ παραγνωριζομένου, βεβαίως, ὅτι τὸ κείμενον αὐτῆς διασφῶζει ἀρχαιοτάτας παραδόσεις.

Ἐν τῇ ἰδίᾳ σελίδι, στίχ. 8 - 14, τὸ κείμενον ἐμφανίζεται ἀνώμαλον: («*Οἱ συνομιλητὲς τοῦ Ἰουστίνου, ἐνῶ ἀρχικὰ πείθονται ὅτι ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς εἶναι ὁ Θεὸς —χωρὶς νὰ θεωροῦν ἀνταπόδεικτο ὅτι ὁ Κύριος αὐτὸς εἶναι ἄλλος “παρὰ τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων” — σπῆ συνέχεια ὁ Τρύφων ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Θεὸς εἶχε ἐμφανισθεὶ στὸν Ἀβραάμ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως “τῶν τριῶν ἐκείνων, οὓς ἄνδρας ὁ λόγος ὀνομάζει”*»).

Ἐν σελ. 50, ἐκθέτων ὁ σ. τὰ τῆς ἐν Ραφειδὶν μάχης τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐναντίον τῶν Ἀμαληκιτῶν, δὲν περιγράφει ἐπακριβῶς τὰ συμβάντα, μὲ ἀποτελεσμα νὰ ἀλλοιοῦται τὸ νόημα τῆς ἐν Ἐξ. 17, 8 - 16 σχετικῆς βιβλικῆς διηγήσεως. Σημειωτέον ὅτι ἐπανερχεται εἰς τὸ αὐτὸ περιστατικὸν ἐν σελ. 71, ὅπου καὶ τὸ περιγράφει μετὰ μεζζονος ἀκριβείας.

Ἐν σελ. 51-52, ὁμιλῶν περὶ τῆς θεοφανείας εἰς τὸν Ἰησοῦν τοῦ Ναυῆ, παραθέτει τὸ οἰκειὸν βιβλικὸν κείμενον μᾶλλον ἀτάκτως καὶ σημειώνει ὡς παραπομπὴν Ἰησ. Ν. 5, 4-6, ἀντὶ τοῦ ὄρθου 5, 13-14. Εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον ὁμιλεῖ διὰ τὸ πρωταρχικὸν ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ («*Αύση*») καὶ ὄχι «*Αύσης*», ὡς ἔχει ὁ κ. Τσαγγαλίδης), παραπέμπων εἰς Ἐξ. 17, 16 ἐξ., ἀντὶ τοῦ ἐν προκειμένῳ ὄρθου Ἀριθμ. 13, 8' 16.

Φρονῶ ὅτι ἐὰν τὰ ὡς ἄνω σημειωθέντα ἀδύνατα σημεῖα τῆς διατριβῆς εἶχον προληφθῆ, θὰ εἶχεν αὕτη ἀρίστην ἐμφάνισιν, δεδομένου ὅτι εἶναι καταφανῆς ἡ οἰκειότης τοῦ σ. πρὸς τὸ θέμα του. Θὰ ἠδύνατό τις δὲ νὰ εἴπῃ ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐντεῦθεν, ὅτι ἡ συγγραφή καὶ ἡ κρίσις τῶν διδακτορικῶν διατριβῶν ἐπιβάλλεται νὰ μὴ γίνωνται ἐν σπουδῇ ἀλλ' ἐν πλήρει ἀνέσει χρόνου, ἐξαντλουμένων πάντοτε τῶν ὑπὸ τοῦ πανεπιστημιακοῦ νόμου προβλεπομένων σήμερον μικρῶν σχετικῶς προθεσμιῶν, οὕτως ὥστε νὰ καθίσταται ἐφικτὸς ὁ ἀπαραίτητος λεπτομερῆς ἔλεγχος αὐτῶν καὶ νὰ προλαμβάνωνται τυχὸν ἐπισημονικῆς ἢ ἄλλης φύσεως σφάλματα, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν συνήθως ποικίλα σχόλια. Ὅπωςδὴποτε ὁμως ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος μελέτη, ἀποτελοῦσα καρπὸν μακρᾶς καὶ εὐσυνειδήτου ἐργασίας καὶ ἐπιτυχούς ἐνασχολήσεως τοῦ σ. μὲ

τὴν σύγχρονον ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, εἶναι ἀξιόλογος, παρὰ τὰς διατυπωθεῖσας ὡς ἄνω παρατηρήσεις. Πέραν τούτου συμβάλλει ἀδιαμφισβητήτως καὶ εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης, λαμβανομένου μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι μέχρι τοῦδε δὲν ἦτο ἐπαρκῶς γνωστὸν τὸ ἔργον τοῦ Ἰουστίνου ὡς ἐρμηνευτοῦ, καὶ ὅτι περὶ τῶν ἐρμηνευτικῶν ἀπόψεων αὐτοῦ ἔχουν διατυπωθῆ διάφοροι καὶ δὴ καὶ ἀπαραδέκτοι θεωρίαι, ἔναντι τῶν ὁποίων λαμβάνει ὁ κ. Τσαγγαλίδης σαφῆ θέσιν, προβάλλων τούτον ὡς ἔξοχον θεολόγον καὶ ἐρμηνευτήν. Ὅθεν, εἶναι ἀξίος συγχαρητηρίων διὰ τὴν τοιαύτην προσφορὰν του, ὡς ἐπίσης καὶ διὰ τὴν ἐργασίαν προσπάθειάν του νὰ ἀποδείξῃ, διὰ τῆς ἐπιτυχοῦς χρησιμοποίησεως τῶν ἐρμηνειῶν τοῦ Ἰουστίνου, ὅτι ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ εἶναι κεκρυμμένος, τρόπον τινά, ὁ Ἰησοῦς Χριστός, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο καθίσταται ἀναγκαία ἡ βαθυτέρα θεολογικὴ καὶ δὴ καὶ ἡ χριστολογικὴ μελέτη αὐτῆς.

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Ronald G. Roberson, C.S.P., *The Eastern Christian Churches, A Brief Survey*, 4th rev. ed., Rome: Pontifical Oriental Institute, 1993, pp. i-ix, 1-193.

P. Γ. Ρόμπερσον, *Αἱ Ἀνατολικαὶ Χριστιανικαὶ Ἐκκλησίαι, Μία Σύντομος Περιγραφή*, δ' ἔκδ., Ρώμη 1993, σελ. I-IX, 1-193.

Προγενέστεραι Βιβλιοκρισίαι:

Θεολογία 62 (1991) 586-588, ἑλλ. *Phronema* 8 (1993) 71-73, ἀγγλ.

Βάσις ἐκκινήσεως διὰ τὸ σημεῖωμα τοῦτο ἀποτελεῖ ἡ ὡς ἄνω βιβλιοκρισία εἰς τὴν γ' ἔκδ., Ρώμη 1990.

Πίναξ Περιεχομένων, σσ. V-VIII. Δύο Προλογικὰ Σημειώματα, σσ. IX, 1-5. I. Ἡ Ἀσσυριακὴ Ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς, σσ. 7-11. II. Αἱ Ἀνατολικαὶ Ὁρθόδοξοι (Ἀρχαῖαι Ἀνατολικαὶ) Ἐκκλησίαι, σσ. 13-26. III. Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, σσ. 27-88. IV. Αἱ Καθολικαὶ Ἀνατολικαὶ Ἐκκλησίαι, σσ. 89-129. Παράρτημα I. Καθολικό. Ὁρθόδοξοι σχέσεις εἰς τὴν μετα-κομμουνιστικὴν Εὐρώπην, σσ. 131-156. V. Αἱ Σημεριναὶ Σχέσεις μεταξὺ τῆς Καθολικῆς καὶ τῶν Ἀνατολικῶν Ὁρθοδόξων (Ἀρχαίων Ἀνατολικῶν) Ἐκκλησιῶν, σσ. 157-183. Βιβλιογραφία, σσ. 185-190. Πίναξ (Κατάλογος) Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν, σσ. 191-193.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν σελίδων τῶν δύο τελευταίων ἐκδόσεων (γ'-δ') συμπίπτει, μὲ μίαν διαφορὰν τῆς προσθήκης τῶν δύο παραρτημάτων, τὰ ὁποῖα καὶ ἔχουν κάποιαν συγγένειαν πρὸς τὴν κυρίαν ὕλην τοῦ βιβλίου.

Ὁ συγγραφεὺς, καθολικὸς ἱερεὺς, ἀνήκει εἰς τὸ τάγμα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου τῆς Ἀμερικῆς. Λόγω τῶν σπουδῶν, τῶν ἀσχολιῶν καὶ τῆς συγγραφικῆς του δράσεως κατέστη εἰδικὸς ἐπὶ τοῦ θέματός του. Ἐμφανίζεται προσηκτικὸς καὶ ἀντικειμενικὸς εἰς τὰ γραφόμενά του, ἀκόμη καὶ ἐπὶ τῶν πλέον ἐπιμάχων σημείων φύσεως ἐκκλησιαστικῆς, ἐκκλησιολογικῆς, δογματικῆς, κανονικῆς καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Λόγω τοῦ μεγάλου περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐρέυνης ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀριότητος τοῦ ἔργου; τοῦτο κατέστη

ἓνα μπεστ σέλερ (σ. ΙΧ) τῶν ἐκδόσεων τοῦ ποντιφικικοῦ ἰνστιτούτου τῶν ἀνατολικῶν σπουδῶν τῆς Ρώμης.

Ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν δ' ἐκδ. τοῦ πονήματός του συμπληρῶνει τὴν ὕλην μέχρι τοῦ ἔτους 1993. Πρὸς τοῦτο παρακολουθεῖ βῆμα πρὸς βῆμα τὰς ἐν τῷ μεταξὺ γενομένας ἐξελίξεις, διὰ τῆς προσθήκης νέου ὕλικου, τῆς μνείας τῶν γενομένων ἀλλαγῶν εἰς τὰ πρόσωπα, τὰ πράγματα, τοὺς θεσμούς, τὰς στατιστικὰς, ἀλλαγῶν λεκτικῶν, οὐσίας, μικρῶν ἢ μεγάλων. Ἐνίοτε σβῆνει, ἢ ἀναπροσαρμόζει καὶ ἀνακατατάσσει τὰ γραφόμενά του. Εἶναι πρὸς τιμὴν του ὅτι λαμβάνει ὑπ' ὄψην τὰς ὑπὸ τῶν ἄλλων μετὰ πολλῆς εὐγενείας παρατιθεμένας σκέψεις ἐπὶ τοῦ βιβλίου του, καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ γράφοντος.

Εἰς τὴν βιβλιογραφίαν του θὰ ἦτο ἴσως καλὸν τὰ ἔργα τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως (πατέρες: Ἰωάννης Μέγενδωρφφ, Δημήτριος Κωνσταντέλος, σσ. 188, 190) νὰ ἐτίθεντο κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν τῆς ἐκδόσεώς των. Εἰς αὐτὴν, ἀγγλικὴν, ἢ ὅποια φέρει ἐπιλεκτικὸν χαρακτήρα, προστίθενται νέα βιβλία (σσ. 186, 187, 189, 190). Ἡ ἐργασία τοῦ Δημητρίου Κωνσταντέλου (ἐδῶ 1982) ἐνεφανίσθη καὶ εἰς β' ἐκδ. συμπεληρωμένην (1990), σελ. 186. Μέσα εἰς τὰ ἀνάλογα ὄρια ἴσως θὰ ἦτο δυνατόν ὅπως προστεθοῦν καὶ μερικὰ ἄλλα βασικὰ δημοσιεύματα εἰς τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν.

Καταλήγω μὲ τὰ ὅσα ἐλέγοντο εἰς τὴν προηγουμένην βιβλιοκρισίαν μου:

«Ἡ παρούσα ἐργασία συνιστᾷ ἓνα πολύτιμον ὁδηγὸν διὰ τὴν παρακολούθησιν τῆς ἱστορίας καὶ τῆς σημερινῆς πραγματικότητος τῶν ὕφισταμένων καὶ ἐδῶ ἐξεταζομένων ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν», *Θεολογία* 62 (1991) 588.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Ἄμφιλοχίου Σαμοῦλη, *Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου (Βίος καὶ Θεολογία)*, Ἐκδ. «Τέριος», Κατερίνη 1994, σελ. 126.

Πρόκειται γιὰ μιὰ πρωτότυπη θεολογικὴ διατριβή, ποὺ ὁ πανοσιολογιάτατος Ἀρχιμ. π. Ἀμφιλόχιος Σαμοῦλης ὑπέβαλε στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Durham τῆς Ἀγγλίας, γιὰ νὰ πάρει τὸ δίπλωμα Master of Theology, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ γνωστὸς πατρολόγος καὶ καθηγητὴς στὸ παραπάνω Πανεπιστήμιον, αἰδεσιμολογιάτατος Πρωτοπρεσβύτερος π. Γεώργιος Δ. Δράγας, στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου.

Ὁ π. Ἀμφιλόχιος, μετὰ τὴν ἀποπεράτωση τῶν θεολογικῶν σπουδῶν του στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, συνέχισε τῆς σπουδῆς του στὴν Ἀγγλία, κοντὰ στὸν διακεκριμένο πατρολόγο π. Γ. Δράγα, ποὺ παρακολούθησε καὶ τὴν πρόοδο τῆς ἐργασίας ἴσαμε τὸ πέρα της. Προσφυσέστατα ὁ σ. ἐδιάλεξε τὸν ἅγιον Ἀμφιλόχιον Ἰκονίου ὡς θέμα γιὰ τὸ Master του καὶ πολὺ ὑπομονετικὰ διεξῆλθε ὅλη τὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴν ξένη βιβλιογραφία, γιὰ νὰ μᾶς δώσει τὸ Βίο καί, κυρίως, τὴ Θεολογία τοῦ Ἁγίου καὶ προστάτου του. Ὁ σ. κάνει ὀρθὴ χρῆσιν τῶν κειμένων καὶ παραθέτει ἀρκετὰ ἀπ' αὐτὰ γιὰ νὰ στηρίξει τὶς θέσεις του καὶ νὰ δώσει μιὰ γεύσιν τῆς θεολογίας τοῦ Ἁγίου.

Στὸ Α' Μέρος ὁ σ. ἐκθέτει τὰ περὶ τοῦ Βίου, ὅπου δέχεται ὡς ὀρθὴ τὴν

ιστορικότητα τῶν στοιχείων ποὺ μᾶς παρέχει ὁ παλαιὸς βίος, ὁ δημοσιευμένος στὴν Πατρολογία Migne, ὁ ὁποῖος ἐξηγεῖ καὶ τὸ «γιατί» τῆς θεολογίας τοῦ Ἁγίου (σελ. 19-54). Στὸ Β΄ Μέρος ὁ σ. ἐξετάζει λεπτομερῶς τὴ θεολογία τοῦ Ἁγίου, δηλ. «τὸ μυστήριον τῆς ἐνσάρκου τοῦ Κυρίου οἰκονομίας», ὅπως παρουσιάζεται στὰ δύο διασωθέντα ἔργα του (σελ. 57-115). Μιὰ χρήσιμη πράγματι Εἰσαγωγή στὸν Βίο καὶ τὴ Θεολογία τοῦ μεγάλου ἁγίου Ἀμφιλοχίου, συγγενοῦς (σαρκὶ καὶ πνεύματι) μὲ τοὺς μεγάλους Καππαδόκας.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Σταύρου Σ. Φωτίου, *Ὁ Γάμος ὡς μυστήριον ἀγάπης κατὰ τὴν Καινὴ Διαθήκη*, ἐκδ. «Ἀρμός», Ἀθήνα 1994, σσ. 272.

Σὲ μιὰ πολὺ κομψὴ ἐκδοση, ἐσωτερικὰ κ' ἐξωτερικὰ, μ' ἐκτύπωση σχεδὸν καλλιτεχνική, ὁ κ. Φωτίου, γνωστὸς καὶ ἀπὸ ἄλλα θεολογικὰ καὶ λογοτεχνικὰ βιβλία του, μᾶς προσφέρει τὴ θεολογικὴ διδακτορικὴ διατριβὴ του, ποὺ πρόσφατα ἐγκρίθηκε ἀπ' τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, μὲ τὸν παραπάνω τίτλο. Κάπως ἀσυνήθης αὐτὴ ἡ διδακτορικὴ διατριβή, ποὺ δὲν εἶναι σχολαστικὴ παραπομπὴ σὲ πλῆθος ἑλληνικῶν καὶ ξένων συγγραμμάτων, ἀλλὰ προσέγγιση τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου μ' ἓνα σύγχρονο ζωντανὸ λόγο, ποὺ δὲν ἀγνοεῖ τὴ σύγχρονη βιβλιογραφία, τοποθετεῖ ὅμως τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὡς προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐρμηνευτικὴ του προσέγγιση.

Ἡ ἐργασία χωρίζεται σὲ δύο μεγάλα Μέρη. Στὸ Α΄ (σελ. 17-59) εἶναι οἱ γενικὲς εἰσαγωγικὲς ἐννοιες, σὲ τρία κεφάλαια: α' Ὁ γάμος ὡς δημιουργία ἀγάπης (17-30), β' Ἡ ἄρνηση τῆς ἀγάπης ὡς διάσπαση τῆς ἀνδρόγυνης ἐνότητας (31-46) καὶ γ' Ὁ γάμος στὴ ζωὴ τοῦ Ἰσραήλ: ἡ νοσταλγία τῆς ἀγάπης (47-59). Στὸ Β΄ Μέρος, ποὺ εἶναι καὶ τὸ μεγαλύτερο, ἔχουμε τὸ γάμο στὴν Καινὴ Διαθήκη, ὅμως μᾶς τὸν παρουσιάζουν ἐρμηνευτικὰ οἱ ἅγιοι Πατέρες καὶ ἡ σύγχρονη θεολογικὴ βιβλιογραφία. Ὁ χῶρος εἶναι πολὺ ἀκανθώδης καὶ τὰ μονοπάτια γιὰ ξεστράτισμα πολὺ ἐπικίνδυνα, ὅμως, ὁ κ. Φωτίου ἀντιμετωπίζει μ' ἐπιτυχία τὴν προβληματολογία καὶ τὴ φωτίζει μὲ ὀρθόδοξο θεολογικὸ φῶς (ιδίως στὰ κεφ. γ' καὶ δ' τοῦ Β΄ Μέρους). Λεπτομερέστερα, τὸ Β΄ αὐτὸ μέρος περιλαμβάνει ἕξι κεφάλαια: α' Ὁ γάμος τῆς Κανᾶ: τὸ θαῦμα τῆς ἀγάπης (63-77), β' Συζυγικὴ ἐνότητα: ἡ ἀμοιβαιότητα τῆς ἀγάπης (78-113), γ' Τεκνογονία: ἡ προέκταση τῆς ἀγάπης (114-135), δ' Πορνεία, μοιχεία, διαζύγιο: ἡ ἐκπτώση τῆς ἀγάπης (136-180), ε' Γάμος καὶ παρθενία: χαρίσματα ἀγάπης (181-204), στ' Ἡ εὐχαριστιακὴ καὶ ἡ ἐσχατολογικὴ διάσταση τοῦ γάμου: ἡ δωρεὰ καὶ ἡ τελείωση τῆς ἀγάπης (205-216). Στὸ τέλος ὑπάρχει περίληψη στὰ ἑλληνικὰ καὶ στ' ἀγγλικά, καθὼς καὶ πλούσια βιβλιογραφία (231-261). Τὸ βιβλίον κλείνει μ' ἓναν τριμερῆ πίνακα ὀνομάτων (Πατέρων καὶ Ἐκκλ. Συγγραφέων, Ἑλλήνων καὶ Ξένων συγχρόνων Συγγραφέων). Στοὺς Πίνακες αὐτοὺς, θὰ ἦταν πολὺ χρήσιμο, πιστεῦω, νὰ προστεθεῖ κ' ἓνα Εὐρετήριον μὲ τὰ «θέματα καὶ πράγματα» τοῦ βιβλίου, δηλ. τ' ἀξιωματικὰ μόνευτα.

Ὁ θεολογικὸς λόγος τοῦ κ. Φωτίου εἶναι καὶ μεστός καὶ γλαφυρός. Οἱ θέσεις του ὀρθόδοξες, ἔστω καὶ ἂν φαίνονται τολμηρὸς ἐνίοτε, ἀφοῦ στηρίζονται στὰ κείμενα τῶν Πατέρων, ποῦ ἐρμηνεύουν τὶς εὐαγγελικὰ περικοπέες, ὅπου γίνεται ἀναφορὰ στὸ γάμο ἢ στὰ σχετικὰ θέματα. Ἐπιθυμῶ νὰ κλείσω τοῦτο τὸ σύντομο σημεῖωμα μὲ λίγες γραμμὲς τοῦ σ., ποῦ δίνουν καὶ τὸ στίγμα τῆς πορείας καὶ τῶν θέσεών του: «...Ἡ νοσηματοδότηση τοῦ γάμου ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη ἀποτελεῖ καθήκον καὶ τῆς ὀρθόδοξης ἐρμηνευτικῆς θεολογίας. Ἡ παρούσα ἐργασία ἀποπειρᾶται νὰ ἐπιτελέσει, ὅσο μπορεῖ, ἕνα ἐγγείρημα πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή. Ἀποβλέπει στὸ νὰ παρουσιάσει τὸ ζωοποιὸ μῆνυμα τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὸ ἀυθεντικὸ νόημα τοῦ γάμου· προσπαθεῖ νὰ δεῖξει τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἦθος, τὸ ὁποῖο κάνει τὸν ἄνθρωπο ἰκανὸ νὰ βιώσει κατὰ Χριστὸν τὴν ἑγγαμὴ σχέση του· ἐπιζητεῖ νὰ καταδείξει, ὅτι μόνον μὲ τὴν ἔνταξή του μέσα στὴ Ἐκκλησία ἀνάγεται ὁ γάμος στὶς πραγματικὲς του διαστάσεις· ἐπιδιώκει, τελικὰ, νὰ παρουσιάσει ὅτι ὁ γάμος, μόνον ἐγκεντριζόμενος μέσα στὴ θεανθρώπινη κοινωνία μπορεῖ, κατὰ τὴν εὐστοχὴ διατύπωση τοῦ ἁγίου Ἰω. τοῦ Χρυσοστόμου, νὰ μεταμορφωθεῖ σὲ μυστήριον ἀγάπης» (σ. 11).

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Ἰωάννου Δημοπούλου, *Τὰ παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα Ἐκκλησιαστικά*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 912.

Χάρη στὴ γενναιοδωρία τοῦ Οἰκονόμου π. Ἰω. Κ. Βατάλη καὶ τὴν φροντίδα τοῦ π. Λεωνίδη Ψαριανοῦ, ἔφτασε στὰ χέρια μου ὁ πολυτιμὸς καὶ ὀγκώδης αὐτὸς τόμος, ποῦ ὀφείλεται στὴν ἐπὶ δεκαετίες ὀλόκληρες μελέτη καὶ ἀκαταπόνητη προσπάθεια τοῦ κ. Ἰω. Δ. Δημοπούλου. Ὁ σ. δὲν εἶναι οὔτε φιλόλογος, οὔτε θεολόγος. Ἐχει σπουδάσει οἰκονομικὲς ἐπιστῆμες, τὶς ὁποῖες ἐγκαίρως ἐγκατέλειψε γιὰ ν' ἀφοσιωθεῖ στὴ διακονία τῆς Ἐκκλησίας, ὀλοκληρωτικά. Ἐπὶ σαράντα χρόνια ὑπηρετήσε πιστὰ στὴν Ἱερὰ Μητρόπολη Σερβίων καὶ Κοζάνης, ὡς Γραμματεὺς. Καταγόμενος ἀπὸ τὸ γραφικὸ χωριὸ Πολύρραχο (κοντὰ στὰ Σέρβια), ἐπιδόθηκε μὲ ζῆλο καὶ ἀφοσίωση στὴν πνευματικὴ διακονία καὶ ἱστορία τοῦ τόπου, δηλ. τῆς περιοχῆς τῆς Ἱ. Μ. Σερβίων καὶ Κοζάνης, συλλέγοντας ὑλικὸ ποῦ ἀφορᾷ ὄχι μόνον τὴν ἐκκλησιαστικὴν, μὰ καὶ τὴ γενικώτερη ἱστορία τοῦ τόπου. Ἄκουγα, πὼς μόλις συνταξιοδοτήθηκε πρὶν λίγα χρόνια, κλείστηκε στὸ γραφεῖο του καὶ προσπαθοῦσε νὰ δαμάσει τὸ ἀπέραντο ὑλικὸ ποῦ εἶχε μαζέψει τόσα χρόνια τώρα, μὰ δὲν περιμένα τέτοια καὶ τόσο μεγάλῃς σημασίας ἐργασία. Ὁ σ. ὑπερέβη πρᾶγματι τὶς προσδοκίαις μας, καὶ τοῦτο εἶναι ὁ πρῶτος λόγος νὰ τὸν εὐχαριστήσουμε καὶ νὰ τὸν συγχαροῦμε. Ἀπὸ τὰ οἰκονομικὰ καὶ τὰ ὑπηρεσιακὰ τῆς ὑπαλληλικῆς (ἔστω καὶ ἱερατικῆς) γραφειοκρατίας, τὸν βλέπουμε ξαφνικὰ νὰ παρουσιάζεται μ' ἕνα ἔργο, ποῦ χρειάζεται ἰκανότητες ἱστορικοῦ, θεολόγου, ἀρχαιολόγου, λαογράφου, προικισμένου τέλος συγγραφέως! Ὁ ἴδιος, μὲ σεμνότητα καὶ μετριοφροσύνη, ἐλαχιστοποιεῖ τὴν ἀξία τῆς προσφορᾶς του. Ὅμως, ὁ εἰδικὸς ἀναγνώστης, καὶ μόνον μὲ τὸ ξεφύλλισμα

τοῦ ὀγκώδους αὐτοῦ τόμου, σὲ μεγάλο σχῆμα (24X30,5 ἑκατ.), θὰ ἴδει πὼς τὸ βιβλίον δὲν εἶναι ἀπλῶς μιὰ προσπάθεια, μὰ ἕνας ἄθλος κυριολεκτικά!

Ὅπως μᾶς ἐξομολογεῖται στὸν Πρόλογό του ὁ σ., μέσα στὰ σαράντα χρόνια τῆς διακονίας του στὴ Γραμματεία τῆς Ἱ. Μητροπόλεως, καὶ ἐρχόμενος σὲ συχνὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν τόπο, τὰ πρόσωπα καὶ τὴν ἱστορία τους, προσπάθησε νὰ πληροφορηθεῖ «*γιὰ πρόσωπα καὶ πράγματα καὶ γεγονότα τοῦ παρελθόντος*» (σελ. 6), σκόνταψε ὁμως στὴν ἔλλειψη τῶν στοιχείων καὶ τῆς εἰδικῆς βιβλιογραφίας. Ἄρχισε, λοιπόν, τὴν ἔρευνα, νύχτα - μέρα, σὲ ὅλους τοὺς πιθανοὺς χώρους ὅπου ὑπόπτευε τὴν ὑπαρξὴ στοιχείων, ὑλικού, γιὰ νὰ καταγράψει πρόσωπα, κτίσματα ἐκκλησιαστικά κ.λπ. Καθ' ὁδόν, ὠστόσο, διεπίστωσε πὼς, δὲν μπορεῖς εὐκόλα «νὰ προσπεράσεις τὸ κάθε πρόσωπο, παραμερίζοντας καὶ ἀγνοώντας τὶς πράξεις καὶ τὸν περίγυρο ποὺ τὸ ἀγγίζουν, καὶ νὰ παραγνωρίσεις τὴ μικρὴ ἢ ὅποιαν ἱστορία συνδέεται μὲ τὶς πράξεις του καὶ τὸν καιρὸ του. Καὶ δὲν ἦταν, ἐπίσης, εὐκόλο νὰ προσπεράσεις ἀπὸ κάθε ἑνορία, νὰ περιορισθεῖς στὰ αὐστηρῶς θρησκευτικά, καὶ ν' ἀγνοήσεις παντελῶς τὴ γενικώτερη παρουσία καὶ τὴν κάποια πορεία τοῦ χωριοῦ μέσα στὸ χώρο καὶ στὸ χρόνο. Ὅλα, ἄλλωστε, ἐκκλησιαστικά καὶ γενικώτερα, εἶναι ἀνάμικτα καὶ δὲν μπορεῖς νὰ τὰ ξεχωρίσεις...» (σελ. 7). Μὲ αὐτὸ τὸ σκεπτικὸ, ὁ κ. Δημόπουλος, χωρὶς νὰ φεισθεῖ κόπο ἢ δαπάνη, ἔχτισε μὲ τὸ ἔργο του ἕνα μνημεῖο γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ τὴν γενικώτερην ἱστορία τοῦ τόπου, δηλ. τῆς ἐπαρχίας τῆς Ἱεράς Μητροπόλεως Σερβίων καὶ Κοζάνης, καὶ δὲν θὰ μπορεῖ πᾶ κανεὶς νὰ γράψει γιὰ ἀνάλογα θέματα τῆς Κοζάνης δίχως νὰ συμβουλευθεῖ τὸ σπουδαιότατο τοῦτο βιβλίον.

Ἀπὸ ἄποψη μεθόδου προσεγγίσεως τῶν θεμάτων, τὸ ὑλικὸν ἐπέβαλε στὸ συγγραφέα ν' ἀκολουθήσει ἕνα δρόμον ἀνάλογο πρὸς τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ δρομολογίου ποὺ εἶχε νὰ κάμει. Προτάσσει τὰ περὶ τῶν Ἐπισκοπῶν καὶ τῆς Μητροπόλεως γενικὰ (ἀπὸ τὸν ε' αἰῶνα, ποὺ μαρτυρεῖται ἐπισκοπὴ Καισαρείας, ἴσαμε σήμερα), ἐξετάζει τὴν ἱστορία τῶν Ἀρχιερέων ποὺ διακόνησαν τὶς ὡς τώρα Ἐπισκοπὲς καὶ τὴ σημερινὴ Μητρόπολη, ἐκθέτει τὴν ἱστορία τῶν Ἱερῶν Μονῶν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν Ἰδρυμάτων, ἱστορεῖ τὶς λεπτομέρειες τῶν οἰκισμῶν καὶ τῶν ἑνοριῶν τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν κέντρων (Κοζάνης καὶ κωμοπόλεων Σερβίων καὶ Βελβενδοῦ) καὶ κατόπιν μᾶς δίνει λεπτομερῶς τὰ σχετικὰ μὲ τὶς ὑπόλοιπες ἑνορίες ὅλων τῶν χωριῶν τῆς Ἐπαρχίας, μὲ τὴν ἀλφαβητικὴν σειρὰ τους, ἔτσι ποὺ ὁ πίνακας τῶν περιεχομένων νὰ εἶναι καὶ Εὐρετήριο συγχρόνως.

Ὁ σ. ἀγγίζει μὲ γνώση ἀλλὰ καὶ μὲ ἰδιαίτην εὐαισθησίαν τὰ πράγματα τοῦ τόπου. Σκύβει στὴν ἐπιγραφή καὶ στὰ θεμέλια μιᾶς παλαιᾶς ἐκκλησίας, μὰ θαυμάζει καὶ τὸν ὑπεραιωνόβιον πλάτανον τῆς Λευκοπηγῆς· περιγράφει τὴν σοφὴν, πνευματικὴν καὶ ποιμαντικὴν στοργὴν τοῦ σημερινοῦ Μητροπολίτου Σερβίων καὶ Κοζάνης γιὰ τὸν λαὸν τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ δὲν ἀγνοεῖ καὶ τὸ ἔργο τοῦ ὀλιγογράμματος ἱερέως μιᾶς ἀπομακρυσμένης καὶ φτωχῆς ἑνορίας τῆς Ἐπαρχίας. Καὶ μᾶς δίνει, μαζὶ μὲ τὸ περιγραφικὸν καὶ ἱστορικὸν κείμενον-πλαῖσιον, καὶ πλούσιον φωτογραφικὸν ὑλικὸν παλαιότερων καὶ νεωτέρων προσώπων,

πραγμάτων, κτισμάτων, μνημείων. Εἶν' ἓνα ἔργο ζωῆς, ποῦ εὐωδιάζει κερὶ καὶ θυμίαμα στὴ θεία λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Γραμμένο μὲ ἀγάπη γιὰ τὸν τόπο καὶ μὲ πολὺ μεράκι. Μὲ πόνο καὶ αἴσθημα, ἀλλὰ καὶ μὲ βαθεῖα συναίσθηση πνευματικῆς εὐθύνης. Καὶ λογοτεχνικὸ ἄριστον.

Φυσικά, σ' ἓνα τόσο μεγάλο ἔργο ἦταν ἀδύνατο νὰ μὴν ξεφύγουν καὶ λάθη — τυπογραφικὰ ἢ ἄλλα. Ὁ σ. τὸ ἀναγνωρίζει, μὲ μιὰ ταπεινοφροσύνη ἀξίεπαινη. Ὡστόσο, ἓνα τέτοιο ἔργο, δὲν ἔπρεπε νὰ ὑποκύψει στὸν πειρασμὸ τοῦ μονοτονικοῦ, ὅποιες κι ἂν ἦταν οἱ δυσκολίες. Τοῦλάχιστον ἀπὸ λόγους ἐγγενοῦς καλαισθησίας καὶ ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Σωτ. Ν. Καδᾶ, *Κώδιξ ἱερᾶς μονῆς Διονυσίου Ἁγίου Ὁρους* (ἀρ. χειρογράφου 627) *μη'-ιθ' αί.*, Ἔκδοσις Ἱ. Μ. Διονυσίου, Ἁγιον Ὅρος 1994, σσ. α'-νη', 1-214, Πίνακες 16.

Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, ὑπάρχουν κάποια χειρόγραφα, στὰ ὁποῖα κανεὶς δὲν δίνει ἰδιαίτερη σημασία, καὶ ὅμως ἡ ἀξία τους εἶναι ἀπεριόριστη. Εἶναι ἀνεξάντλητες πηγὲς γιὰ πληθώρα ἐπιστημῶν. Ἐνας τέτοιος κώδικας εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθμ. 627 χειρόγραφο τῆς μονῆς Διονυσίου. Περιέχει κυρίως χρονικὲς σημειώσεις, ποῦ σχετίζονται μὲ τὴ ζωὴ τῆς μονῆς (κυρίως τὴν οἰκονομικὴν) κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 1733-1845, ἀλλὰ καὶ ἀντίγραφα 8 ἐγγράφων (αὐτοκρατορικῶν, πατριαρχικῶν κ.ἄ.) ποῦ συνδέονται μὲ τὴν ἰδρυση καὶ τὴ λειτουργία τῆς.

Ὁ Σ. Ν. Καδᾶς πραγματοποιοῦσε μιὰ ὑποδειγματικὴ ἔκδοσις τοῦ κειμένου, διπλωματικὴ μὲ ἐλάχιστες παρεκκλίσεις (σσ. 1-153). Γιὰ τὴν εὐκόλη ἐκμετάλλευσιν τοῦ πολυτοκίμου πηγαίου ὕλικου ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς παραθέτει τρία εὐρετήρια: α) κυρίων ὀνομάτων (σσ. 157-168), β) τοπωνυμίων (σσ. 169-174) καὶ γ) πραγμάτων (σσ. 175-195) ὡς καὶ Γλωσσάριο ὀρισμένων λέξεων τοῦ κειμένου (σσ. 197-214), τῶν ὁποίων ἡ ἐρμηνεία καὶ ἡ κατανόησις εἶναι δύσκολη ἀκόμη καὶ στοὺς εἰδήμονες. Τὸ Γλωσσάριον δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς μιὰ ἐρμηνεία λέξεων κατ' ἀλφαβητικὴν σειράν, ἀλλὰ καὶ ἐτυμολογικὸ λεξικόν. Στὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ κάθε ἐρευνητὴς θὰ μπορούσε νὰ προσθέσει κάποια στοιχεῖα ἀπὸ τὴ δική του σκοπιά. Π.χ. Ἡ λέξις *κομμίσια* προέρχεται ἀπὸ τὴ λατινικὴ *commissio*, ἀλλὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ληφθῆ καὶ ἀπὸ τὴ σλαβικὴ (*Komisija*), δεδομένου ὅτι τὸ μετόχι τοῦ Χοταρανίου βρισκόταν στὴ Ρουμανία, ὅπου ἡ ἐπίδρασις τῆς σλαβικῆς ἦταν ἔντονη. Στὴ λέξι *σφράβτζα* θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ προσθέσει ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴ ρωσικὴ καὶ χαρακτηρίζει κούπα κατάλληλη γιὰ πρόποσι μὲ οἶνοπνευματώδες ποτό. Ὡς γνωστὸν, οἱ Σλάβοι κάμνουν πρόποσι καὶ εὐχονται μόνον ὅταν τοὺς προσφέρεται οἶνοπνευματώδες ποτό. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ προέλευσις τῆς σημασίας τῆς λέξεως ἀπὸ τὴ *zdravica* (= πρόποσι). Στους 16 πίνακες ποῦ ἀκολουθοῦν παρατίθενται φωτογραφίαι τῆς σταχώσεως, φύλλων μὲ κείμενο καὶ ἐπίτιτλα καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ β' καλύμματος.

Ἡ Εἰσαγωγή, ποῦ δημοσιεύεται μετὰ τὸν Πρόλογον τοῦ καθηγουμένου (σσ. ε'-στ'), τὸν Πρόλογον (τοῦ συγγραφέα, σσ. ζ'-η') καὶ τὶς Συντομογραφίαις

(σσ. θ'-ι'), μεῖς ἰδιαίτερη σελιδοποίηση (σσ. ια'-νη'), ἔχει τριπλὸ στόχο: α) τὴ λεπτομερῆ περιγραφή τοῦ κώδικα (σσ. ια'-ιε'), β) τὴ συστηματικὴ παρουσίαση τοῦ περιεχομένου τοῦ κώδικα (σσ. ιε'-νστ') καὶ γ) τὴν ἔκθεση τῆς Μεθόδου τῆς παρουσίας ἐκδόσεως (σσ. νστ'-νη'). Ὁ Σ. Ν. Καδᾶς κατατάσσει τὸ περιεχόμενον τοῦ κώδικα σὲ δύο κατηγορίες: 1) Σημειώσεις τῶν ἐτῶν 1733-1845 καὶ 2) Ἀντίγραφα παλαιότερων καὶ νεώτερων ἐγγράφων.

Καὶ τί δὲν μπορεῖ ν' ἀντλήσει ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης ἀπὸ τὸ κείμενον τοῦ κώδικα: Πληροφορίες γιὰ τὶς οἰκονομικὰς ἐνισχύσεις τῆς μονῆς εἴτε ἀπὸ τοὺς ταξιδιώτας μοναχοὺς, εἴτε ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς τῶν μετοχιῶν, εἴτε ἀπὸ προσκυνητὰς, εἴτε ἀπὸ ἄρχοντες, εἴτε ἀπὸ πρῶην ἐπισκόπους καὶ μητροπολίτες, εἴτε... Τὶς οἰκονομικὰς δυσκολίες ποὺ ἀντιμετώπιζε ἡ μονὴ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Τὸν τρόπο ὀργανώσεως τῶν «ταξιδιῶν» γιὰ τὴ συλλογὴ ἐλεῶν καὶ τὶς ἐπαρχίαις προορισμοῦ τους. Δαπάναι γιὰ τὸ μοναστήριον καὶ τὰ μετόχια του. Τοὺς τόπους στοὺς ὁποίους διέθετε μετόχια ἡ μονὴ. Τοὺς τρόπους μετὰ τοὺς ὁποίους ἀντάμειβε τοὺς εὐεργέτας τῆς καὶ τοὺς «πιστοὺς τῆς δούλου» ἡ μονὴ. Ἱστορικὰ γεγονότα γιὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Τὶς περιπέτειαι μοναχῶν στὴ νότιο Ἑλλάδα μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἐπαναστάσεως στὴ Χαλκιδική. Πρόσωπα ποὺ συνδέθηκαν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα μετὰ τὴν μονὴ. Τοπωνύμια ὄχι μόνον στὸν ἐλλαδίτικο χῶρον, ἀλλὰ καὶ στὰ Βαλκάνια καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἔργασίαι στὴ μονή, γύρω ἀπὸ αὐτὴν καὶ στὰ μετόχια. Φορητὰς εἰκόνες, ἔργα μικροτεχνίας (χρυσὰ καὶ ἀργυρὰ), ἅγια λείψανα, ἱερὰ σκευῆ, ἄμφια, χειρόγραφα, βιβλία κ.ἄ. Σημαντικὰ φυσικὰ φαινόμενα (φοβερὸς σεισμὸς στίς 3.11.1765, τρομερὴ πλημμύρα στίς 2.9.1820, καταστροφικὸ ἔργον ἀκριδῶν στὸν Πόρον ἐπὶ ἑπτὰ χρόνια, περὶ τὸ 1820).

Ὁ Σ. Ν. Καδᾶς δὲν χάνει τὴν εὐκαιρία νὰ μᾶς παραθέσει καταλόγους σχετικῶν ὄρων (σσ. κα', κγ'), διακονημάτων (σ. κθ'), τοπωνυμιῶν (σσ. κθ'-λβ'), χώρων μονῆς καὶ μετοχιῶν (σ. λζ'), ὄρων εἰκόνων (σ. λη'), λειψάνων (σ. μ'), λειψανοθηκῶν (σ. μ'), ἱερῶν σκευῶν, ἀντικειμένων, ἀμφίων, ἐγκολπίων κ.ἄ. (σσ. μγ'). Πέραν αὐτοῦ ὅμως ἀφήνει τὸ πεδίο ἐλεύθερον σὲ ἐπιμέρους ἐρευνητὰς νὰ συλλέξουν ὑλικὸ γιὰ μελλοντικὰς ἐργασίας. Καὶ τοῦτο χωρὶς ἰδιαίτερον κόπον. Ἄρκει μόνον νὰ διαβάσουν τὰ εὐρετήρια! Ἐνδιαφέροντα θέματα πρὸς διαπραγμάτευση θὰ ἦταν π.χ. οἱ περιπέτειαι τῶν ἀγιορειτῶν μοναχῶν στὴ νότιο Ἑλλάδα μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς Ἐπαναστάσεως στὴ Χαλκιδική. (Παλαιότερα μετὰ εἶχε ἀπασχολήσει τὸ θέμα σὲ συνάρτησιν μετὰ τὶς περιπέτειαι χιλανδαρινῶν μοναχῶν «Πειρατεία εἰς βάρος ἀγιορειτῶν μοναχῶν ἀγωνιστῶν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821», *Μνημοσύνη* 10 [1985-1987] 241-262. Ὑπάρχει ὅμως σχετικὸ ὑλικὸ καὶ σὲ ἄλλαις μοναχῶν) ταυτισμὸς μνημονευομένων εἰκόνων, λειψάνων, θηκῶν, ἀμφίων κ.ἄ. μετὰ αὐτὰ ποὺ σώζονται σήμερον στὴ μονή ὁ θεσμὸς τῶν «ταξιδιωτῶν» καὶ ἡ προσφορὰ του στὸ Ἅγιον Ὄρος ἄλλας τῶν μετοχιῶν τῶν ἐπὶ μέρους μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους κ.ἄ.

Εἶναι ὅμως καιρὸς νὰ ἐπιτρέψω στοὺς ἀναγνώστες νὰ σκύψουν μετὰ ἐρευνητικὴ διάθεσιν πᾶν ὅσον πηγαῖον θησαυρὸν τοῦ συναδέλφου Σ. Ν. Καδᾶ καὶ νὰ κλείσω μετὰ τὴν εὐχὴ γρήγορα νὰ μᾶς χαρίσει καὶ ἄλλους ἀγιορειτικὸς καρπούς του.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΓΟΝΗΣ

Yannis Spiteris, *La Vita Christiana Esperienza di Liberta*, Edizioni Dehoniane, Bologna 1994.

«*Ἡ χριστιανικὴ ζωὴ, ὡς ἐμπειρία τῆς ἐλευθερίας*» εἶναι ὁ τίτλος τοῦ νέου βιβλίου τοῦ Ρωμαιοκαθολικοῦ Ἑλληνα θεολόγου π. Ἰωάννη Σπιτέρη, στὸ ὁποῖο προσπαθεῖ μὲ τρόπο ἐπιστημονικὸ ἀλλὰ καὶ συγχρόνως ἀπλὸ νὰ ἐξετάσει τὸ ἐπίκαιρο θέμα τῆς ἐλευθερίας καὶ τὴν σημασία της γιὰ τὴν χριστιανικὴ πνευματικὴ ζωὴ.

Στὴν Εἰσαγωγὴ (σελ. 15-32) παρουσιάζει τὸν ὄρο ἐλευθερία στὴν ἀρχαία φιλοσοφικὴ σκέψη ἐνῶ τονίζει τὸ ἰδιαίτερο περιεχόμενον ποὺ λαμβάνει ἡ ἔννοια στὴν Ἁγία Γραφή.

Στὴ συνέχεια προχωρεῖ στὴ θεολογικὴ θεώρηση τοῦ ὄρου μὲ βάση τὴν περὶ Θεοῦ (σελ. 36-62), τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ (σελ. 149-194) καὶ τοῦ ἀνθρώπου (σελ. 63-148), διδασκαλία τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι σημαντικὸ νὰ ἀναφέρωμε ὅτι ὁ π. Σπιτέρης προσπάθησε μὲ βάση τὴν ἀνατολικὴ πατερικὴ παράδοση νὰ τονίσει τὴν ἐλευθερία ὡς τὸν κατεξοχὴν τρόπο τόσο ὑπαρξῆς καὶ ζωῆς τοῦ Τρισυπόστατου Θεοῦ, ὅσο καὶ κοινωνίας στὸ Πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Λόγου. Ἰδιαίτερα δὲ τὸ πρῶτο κεφάλαιο (Θεός· ἡ ζῶσα ἐλευθερία) καθιστᾷ φανερὴ τὴν ἐπίδραση τοῦ συγγραφέα, ὅχι μόνον ἀπὸ τὴν παράδοση τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν θεολογικὴ σκέψη συγχρόνων Ἑλλήνων θεολόγων, ὅπως τοῦ Σεβ. Μητρ. Περγάμου κ. Ἰωάννου Ζηζιούλα.

Τὰ κεφάλαια ποὺ ἀκολουθοῦν ἀποτελοῦν καὶ τὸν κορμὸ τῆς ὅλης προσπάθειας τοῦ συγγραφέα. Ἀναφέρεται ἡ ἐλευθερία, ὡς ἡ ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν τελείωση στὸ χῶρον τῆς πνευματικῆς ζωῆς (Spiritualité) καὶ ἐπισημαίνεται ἡ σημασία της, ὅχι ὡς κριτήριον ἢ δυνατότητα ἐπιλογῆς, ἀλλὰ ὡς περιεχόμενον ὄντολογικὸ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου (σελ. 195-284). Καὶ ἀπ' αὐτὸ τὸ δεύτερον μέρος τοῦ βιβλίου δὲν λείπει τὸ «νέο» γιὰ τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ τῆς δύσης. Διαβάζοντας τὸ κεφάλαιο «*Ἡ πορεία πρὸς τὴν ἐλευθερία*» ἀντιλαμβάνεται ὁ ἀναγνώστης ὅτι ὁ συγγραφέας προσπαθεῖ νὰ ὑπερβῆ τὸ σωτηριολογικὸ σχῆμα τοῦ νόμου, τῆς χάριτος καὶ τῆς δικαίωσης καὶ ὁμιλεῖ γιὰ θέωση, χάρις καὶ ἐλευθερία, χρησιμοποιώντας κείμενα τῶν Πατέρων τῆς περιόδου τοῦ ἡσυχασμοῦ. Αὐτὴ νομίζουμε εἶναι καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ π. Σπιτέρη, ἡ προσπάθειά του νὰ παρουσιάσει σὲ ἕνα κόσμον δυτικὸν τὴν παράδοση τῆς Ἀνατολῆς, χωρὶς νὰ τὴν ἀλλοιώνει ἀλλὰ νὰ τὴν διδάσκει μὲ «τρόπον» δυτικόν.

Ἡ ὅλη προσπάθεια καταλείπεται μὲ τὸν Ἐπίλογον (σελ. 285-290) καὶ μὲ τὴν θεματικὴν παράθεση τῆς βιβλιογραφίας (σελ. 291-296). Ὅπως ἔχει χαρακτηριστικὰ ἀναφερθεῖ «*τὸ παρὸν βιβλίον ἀποτελεῖ μίαν σημαντικὴν καὶ ἐπίκαιρον συμβολὴν στὴ μελέτη τοῦ θέματος γιατί προσπαθεῖ νὰ ἀγγίξει κατ' εὐθείαν τὴν πνευματικὴν ζωὴν, μέσα ἀπὸ τὴν προοπτικὴν τῆς σκέψεως τῶν πατέρων τῆς ἀνατολῆς*».

Ἄρχιμ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΣΑΒΒΑΤΟΣ